

Refik Halid Karay'ın Eserlerinde Öne Çıkan Dini ve Sosyal Temalar Üzerine Sosyolojik Bir Analiz*

A Sociological Analysis of Religious and Social Themes in Refik Halid Karay's Works

Elif DAVUN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Bursa Graduate Student, Uludağ University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion Bursa, Turkey
e.davun16@hotmail.com
orcid.org/0000-0001-5184-659X

Kemal ATAMAN

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, İstanbul Professor, Marmara University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion İstanbul, Turkey
kemal.ataman@marmara.edu.tr
orcid.org/0000-0001-5107-8367

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 24 Temmuz / July 2018
Kabul Tarihi / Accepted : 13 Kasım / November 2018
Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık / December 2018
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık / December
Cilt / Volume: 5 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 195-231

Atıf / Cite as

Davun, Elif – Ataman, Kemal. "Refik Halid Karay'ın Eserlerinde Öne Çıkan Dini ve Sosyal Temalar Üzerine Sosyolojik Bir Analiz". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2018): 195-231.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Din, birey ve toplum arasında diyalektik bir ilişki olduğu hususu sosyal bilimlerin güçlü teorilerinden biridir. Buna göre, bir kültür ırmağı içinde hayatiyetini sürdüren birey, kendi özneliliğiyle toplumu şekillendirirken, içine doğduğu sosyal düzen de bireyin psiko-sosyal gelişimi ve dünya görüşü üzerinde ciddi tesirler yapar. Sosyal değişimler, özellikle de hızlı ve radikal yapısal değişimler sancılıdır. Bu nedenle hem bireylerin dünya görüşlerinde ve hem de toplumların yapılarında ciddi anomik durumlara yol açabilir.

* Bu çalışma yazarın "Refik Halid Karay'ın Eserlerinde Din Olgusu Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Refik Halid Karay ve Türkiye toplumu bunun bir istisnası değildir. Bu çalışmada yaşadığı dönemde olduğu kadar günümüzde de yoğun bir şekilde okunan Karay'ın eserlerinde bu diyalektik ilişkinin hangi temalar üzerinde somutlaştığının bir analizi sunulacaktır. Bu amaçla öncelikle Karay'ın insana yüklediği anlam üzerinde durulmuş, ardından insanın değişen dünyaya adaptasyon sürecinde farklılaşan inanç, düşünce ve ahlaki değerleri irdelenmiştir. Karay'ın moda ve teknolojiye bakışı, sürgün tecrübesi nedeniyle vatana duyduğu özlem ve son olarak da insanın kaçınılmaz tecrübesi olan ölüm düşüncesine yaklaşımı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Din Sosyolojisi, Refik Halid Karay, Din, Adalet, Ölüm, Modernizm, Moda, Yabancılaşma*

Abstract: *The idea that there is a dialectical relationship between religion, individual and society is one of the most influential theories in social sciences and philosophy. According to this understanding, as human beings, we live in a stream of tradition that we did not create but are born into. However, we are not prisoners of tradition, for as authentic individuals and agents of civilizations, we take part in making this tradition also. Social changes, especially rapid and radical structural changes are painful. For this reason, it can lead to various serious anomalies both in the world views of individuals and in the social structures of societies. Refik Halid Karay and Turkish society are no exception to this rule. This article, then, aims to show how this dialectical relationship is objectified in Karay's works. It first tries to determine the meaning Karay gives to human nature. Then, the differentiated beliefs, thoughts and moral values of the people in the process of adaptation to the changing world are examined. Finally, his approach to fashion and technology, his longing for the country due to his exile experience, and his approach to the idea of death, which is the inevitable experience of human beings, has been evaluated.*

Keywords: *Sociology of Religion, Refik Halid Karay, Religion, Justice, Death, Modernity, Fashion, Alienation*

GİRİŞ

Yaşadığı dönemde olduğu gibi günümüzde de Türkçe'ye olan vukufiyeti ve eserlerinin ilgiyle okunmasıyla bilinen Refik Halid Karay'ın, yoğun ve hızlı bir sosyal değişim karşısında türlü varoluşsal sorunlar yaşadığı, bu sorunlarla başa çıkabilmek için zaman zaman maneviyata sığındığı bilinmektedir. Zira o, Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini görmüş, yaşamış ve söz konusu dönemlerin her birine tanıklık etmiş bir yazardır. Makale boyunca net bir şekilde görüleceği üzere, Karay, Fransız İhtilali, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları gibi önemli kırılma noktaları olarak kabul edilen büyük sosyal ve siyasal olayların da tesirinde kalmıştır. Bu yönüyle Karay'ı spesifik bir düşünce kategorisi içinde değerlendirmek oldukça zordur; zira Karay'ın eserleri onu herhangi bir kategoriye yerleştirmeyi adeta imkansız kılıyor. Belki de Karay'ı en özgün şekilde betimleyecek ifade onun bir geçiş süreci yazarı olduğudur. Eserlerinde sıklıkla görülen çelişkileri böyle bir arka planı dikkate alarak anlamaya çalışmak

yerinde olacaktır. Bu makalenin amacı sosyal değişim, dönüşüm ve türlü anomik durumların düşünce dünyasını şekillendirdiği aşikâr olan Refik Halid Karay'ın eserlerinde öne çıkan dini ve sosyal temaların bir analizini sunmaktır.¹ Çalışma yürütülürken ağırlıklı olarak Refik Halid Karay'ın eserlerinden faydalanılacak ve onun görüşleri sosyolojik, psiko-sosyolojik ve felsefi eserlerle de desteklenecektir.

1. ONTOLOJİK BİR VARLIK OLARAK İNSAN

İnsanın varoluşunu yöneldiği diğer nesnelere belirler. Onun varoluşunu gerçekleştirdiği alan belirli varoluşsal yapılardır. Bu varoluşsal yapıları anlamak da insanın dışı vuran edimleri sayesinde olur. Örneğin ölüme yaklaşmak ya da büyük bir acıyla karşı karşıya kalmak insan varlığının gerçek anlamlarını ortaya çıkaran etkenlerdir. Bu bağlamda Refik Halid Karay'ın özne-nesne diyalektiğiyle insanın varoluşsal çözümlemesini yaptığını söylemek mümkündür. Zira o, çok iyi bir gözlemcidir. Nesneye, ötekinin tecrübesine yüklediği anlam onun insanın psiko-sosyal eğilimlerini keşfetmesini sağlamıştır denilebilir.²

Refik Halid Karay'ın insana dair yaptığı çözümleme ve tanımlar ünlü yorum bilimci Schleiermacher'ın görüşlerini çağırıştırılmaktadır. Schleiermacher'e göre bireyi birey yapan özelliklerinin yanında tüm insanlarda ortak eğilimler ve belirli davranış kalıpları bulunur.³ Refik Halid de insanı fert olarak değil ortak eğilimleri üzerinden değerlendirir. Eserlerindeki karakterler analiz edildiğinde görüldüğü üzere seçtiği tipler özeldir fakat hep aynı misyonu yüklenmişlerdir; zira Refik Halid'e göre insan, aynı insandır.⁴ Tarihsel süreçte zaman ve mekân farklılaşsa da insan, büyük ölçüde prototipinde bulunan özün mahkûmudur. Dolayısıyla sevgi, kin, nefret, şefkat, ideal olanı arzulama boyutuyla insanda bir değişime yoktur.⁵

- 1 Sınırlı sayıda da olsa Refik Halid Karay'ın düşünce dünyası, sürgün hayatı, edebi kişiliği ve siyasi faaliyetlerini ele alan akademik çalışmalar mevcuttur. Bu hususa dikkatimizi çeken anonim makale hakemimize müteşekkirimiz. Bununla birlikte, Karay'ın çalışmalarında, bu makalede ele alındığı şekliyle dini ve sosyal temaların ele alındığı bir çalışmaya, makalenin kaleme alındığı dönem itibarıyla rastlayamadığımızı ifade etmemiz gerekir. Karay'ı çeşitli yönleriyle ele alan bazı çalışmalar için bkz. Yenal Ünal, *Refik Halid Karay'ın Eserlerine Yansıyan Düşünce Dünyası*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012); H. Zeynep Zengin, *Hikâyeci Yönüyle Refik Halid Karay* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013); Demet Karabulut, *Sürgünlük Edebiyatı Bağlamında Refik Halid Karay'ın Yapıtları* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011); Dınara Duysebayeva, *Maupassant Tarzı Hikâye ve Refik Halid Karay, Muhtar Avezov, Sabahattin Ali'nin Hikâyeciliği* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2000); Nihat Karaer, *Refik Halid (Karay)ın Siyasi Faaliyetleri* (Yüksek Lisans Tezi, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1997).
- 2 Osman Bilen, *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları, Felsefi ve Eleştirel Hermeneutik*, haz. Taşkın Takış (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 123, 127, 140, 161.
- 3 Bilen, *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları*, 71, 79.
- 4 Refik Halid Karay, *Memleket Yazıları-14-*, *Cihangir Dalkavucu Tarih*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2016), 96.
- 5 Karay, *Memleket Yazıları-11-*, *İnsanlık Halleri Huy Arabesklere*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2015), 455.

Gündelik hayatın seyrinde belli normlar dâhilinde yaşamak durumunda kalan insan, Refik Halid'in yorumuyla inotantik tecrübe halindedir. İnsanın "natür hali," ahlaki normların dışındaki eğilimleridir. Bu nedenle insan ancak rüyada kendisi olur, zira gerçek kimliği, realiteye yansıtmasının mümkün olmadığı rüyalarında ortaya çıkar.⁶

Refik Halid'e göre insan iyi özelliklere sahip olsa da aslında ontolojik olarak daha çok kötücül bir varlıktır. Onun bu yorumunun yönlendirilmiş bir düşüncenin ürünü olduğu anlaşılıyor. Çünkü Refik Halid ele aldığı diğer fenomenleri olduğu gibi insanı da savaş merkezli bir mercek altında inceler. İnsan savaşın, yoksulluğun, yıkımların baş aktörüdür. Bundan dolayı yaşadığı dünya değil, insanın ruhu kötüdür. İnsan en vahşi hayvandan bile daha zalimdir. Zira ötekileştirdiğine madde boyutuyla zarar veremediğinde, bilinçli bir çaba içinde pesimist görüşleriyle onun maneviyatını zedelemeye çalışır.⁷ Bunun nedeni ise atalarından devraldığı iptidailiğinin ara sıra ağır bastığı bilinçaltı mahkûmu olarak insanın kıskançlık ve para gibi kendini en çok tahrik eden iki hırsın tesiri altında olmasıdır.⁸ Ayrıca insan, bu hırsların tesiriyle kazandığı oranda daha fazlasına gözünü diken, bir türlü tatmin olmayan, şımarık ve bu yüzden dünyanın en tuhaf, en insafsız, böylelikle de en haksız varlığıdır.⁹ Bu varlık, yaşam ile ölüm arasındaki tarihsel sürecini, sahip olduklarına kayıtsız;¹⁰ olamayacaklarına haris, bu sebeple de mutsuz, öfkeli ve kindar olarak geçerir.¹¹

Refik Halid Karay, insanın ontolojisini, anahtarı başarı olan en kötü huyların tutulduğu bir zindana benzetir. Ontolojik olarak değişime müsait olan insan, bu anahtar sayesinde ahlaki zaafa düşebileceği gibi,¹² çektiği acılar sayesinde de olgunlaşabilir. Acı çekmek dehayı ortaya çıkardığı¹³ içindir ki insan karakterinde görülen olumlu ya da olumsuz değişim, Refik Halid'in hipotezine göre, bağımlı bir değişken olarak; başarı ya da acı çekmek ise tabiri caizse bağımsız değişken olarak karşımıza çıkar.

Refik Halid Karay ilkbahar mevsimini de insanın kötülüğünü tetikleyen bir faktör olarak değerlendirir. Patolojik bir psikolojisi bulunduğu inandığı ilkbahar ona göre insanın sinir sistemine etki eder¹⁴ ve onu kötülüğe sürükler.¹⁵

6 Karay, *Anahtar* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2015), 114.

7 Karay, *Tanrı'ya Şikâyet* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2009), 159.

8 Karay, *Ayin On Dördü* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2009), 94, 231.

9 Karay, *Memleket Yazıları-14-, Cihangir Dalkavuşu Tarih*, 448.

10 Karay, *Aydede 1949*, haz. Mustafa Apaydın, (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2014), 264.

11 Karay, *Ago Paşa'nın Hatıratı* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2017), 106.

12 Karay, *Memleket Yazıları-11-, İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, 220.

13 Karay, *Bir Avuç Saçma* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2009), 64-65.

14 Karay, *Memleket Yazıları-6-, Doğuştan Kadıncıl*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2014), 212, 242.

15 Karay, *Memleket Yazıları-8-, Ağaç ve Ahlak*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2015), 36.

Refik Halid Karay'ın psiko-sosyal çözümlemesine göre insan; meraklı- ki bu huy sürekli olarak bir ötekine devreder-,¹⁶ şikâyetçi, yalancı,¹⁷ ortak duygularla hareket ettiğinde bir ötekiyle kardeş olabilen,¹⁸ gururlu¹⁹ iradeli, zora en çok katlanabilen, aldatan ve aldanan²⁰ varlıktır. Kaleme aldığı yazılar arasında en çok ön plana çıkarıp vurguladığı özellik yalandır. Yalan ve insan arasında diyalektik bir ilişki kuran Refik Halid insanın yalan söyleyerek ötekini aldatmasının yanı sıra en çok da kendini aldattığını ileri sürer.²¹ İnsan yapısı itibariyle yalan söylemeye yeteneklidir ama en az yalan söylemek kadar söylenen yalana inanmaya da eğilimlidir.²² Refik Halid yalana olumlu bir misyon da yükleyerek insanın kendine söylediği yalanlar sayesinde rehabilite olduğunu ve endişe halinden kurtulduğunu dile getirerek, yalanın tabiatın insana sunduğu bir çeşit tedavi yöntemi olduğunu savunur.²³

Refik Halid Karay insanı tuhaf bir varlık olarak görür²⁴ ve insana oldukça rasyonel bir çerçeveden bakar. Bu sebeple halk arasında yaygınlaşan bazı inançlara kanun hükmü gibi itaat eden insanı tuhaf bulur çünkü halk arasında yaygın olan inançları mantık açıklayamaz. Ayrıca insan da bunlara neden inandığını bilemez. İlgüdüyle hareket ederek saçma olduğunu bilse de bu tür inançlarını sürdürür.²⁵ Refik Halid modern insanın böyle saçma inançlara nasıl inandığını anlamlandıramaz ve sorgular. Ona göre insan bu yönüyle oldukça tuhaftır ama hiç olmazsa onun bu tuhafıkları sadece yine bir başka tuhaf insan tarafından bilinmektedir.

Yazar insanın halk arasında gizli ilim olarak adlandırılan bu türden inançlara eğilim göstermesini de savaş merkezli olarak açıklamaya çalıştığı aşıkardır. Açlık, ölüm korkusu, acı, heyecan gibi duyguların bir sonucu olarak modern insan tıpkı kendi cinsinin ilk örnekleri gibi hareket etmektedir. Refik Halid'in kaleme aldığı yazılarının bir amacı da bu tuhaf insanların edimlerini ortaya koymaktır denilebilir.²⁶

2. RESMİ DİNDARLIK VE HALK DİNDARLIĞI KARŞISINDAKİ TUTUMU

Her toplumun kendine özel doğruları vardır ve toplumun algısı büyük ölçüde bu doğrulara göre şekillenir. Toplumlar birikimlerini bir sonraki nesle aktarma sürecinde kendi doğruları nesnelleşir. Böylece fikir ve eylemler bilinçte

16 Karay, *Memleket Yazıları-15-, Elli Yıl Önceki*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2017), 89.

17 Karay, *Tanrı'ya Şikâyet*, 31, 158.

18 Karay, *Nilgün* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2016), 241.

19 Karay, *Memleket Yazıları-10-, Bir Denizden Bir Denize*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2015), 174.

20 Karay, *Memleket Yazıları-11-, İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, 34, 36, 107, 321.

21 Karay, *Tanrı'ya Şikâyet*, 33; Karay, *Dişi Örumcek* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2009), 243; Karay, *Yüzen Bahçe* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2009), 249.

22 Karay, *Nilgün*, 502.

23 Karay, *Aydın On Dördü*, 160.

24 Karay, *Anahtar*, 47.

25 Karay, *Aydın On Dördü*, 153.

26 Karay, *Memleket Yazıları-11-, İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, 149-150, 155.

yerleşerek güçlü bir gerçeklik şeklinde varlığını sürdürür. Sonuç olarak nesnel bir gerçeklik söz konusudur. Buna bağlı olarak bazı olgular ortaya çıkar. Birey bu olguları reddedilemeyecek şeyler arasında görmeye başlar. İnançlar da böyle bir sosyalleştirme aşamasıyla kurumsal hale gelir.²⁷

Karay'ın, dinin değişik formları hakkındaki görüşlerini bir perspektife yerleştirebilmek adına din bilimlerinde sıklıkla müracaat edilen bir kategorileşmeyi kısaca hatırlamakta yarar var. Bilindiği üzere, bir din ortaya çıktığı andan itibaren hem toplumumu şekillendirir hem de toplum tarafından şekillendirilir. Bazen etkilenme o noktaya varır ki, artık neyin "resmi/sahih/kitabî" dini, neyin de "halk/sahih olmayan/kültürel" dini temsil ettiği tartışılır hale gelir. Kısaca kitabî veya resmi din, toplumdaki sahih kaynaklara dayalı olduğu varsayılan büyük veya anakım geleneği temsil ederken, dinin çeşitli kültürel ve millî unsurlarla meydana gelmiş formuna da küçük gelenek veya halk dini adı verilir. Din olgusu dinamik olduğundan bu iki formun birleşmesiyle varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Bazen küçük gelenek hurafe nitelendirmesiyle büyük geleneğin hedefinde yer alır fakat buna rağmen halk arasında yaşatılmaya devam eder. Halk dindarlığı olarak bilinen bu türden inançlar, kültürel şartlar ve yaşam biçimiyle üretilir ve devam ettirilir. Halk, aslında bir şekilde kendi ürettiği bu inançlara kutsallık atfeder ve onları resmi/kitabî dinin vazgeçilmez bir unsuru sayar.²⁸ Sosyal gerçeklik olarak pratik yaşam bilgilerinin içerisinde yer alması ise 'döngüsel gerçeklikle sağlanır.'²⁹ Bu bilgilerin gerçeklik vasfını kazanması, nesilden nesle aktarılmasına bağlıdır. Dolayısıyla pek çok insanın bir olgudan bahsetmesi, onu uygulamaya ve sonraki nesillere aktarmaya değer bulması o olgunun gerçeklik boyutuna ulaştığını gösterir.

Şüphesiz yukarıdaki yorumlar üzerinde mutlak bir görüş birliği söz konusu değildir. Örneğin pozitivist düşüncenin, özellikle ilk evrelerinde dinsel, metafiziksel ve hatta mitolojik ne varsa hepsini reddettiği bilinmektedir. Zira Pozitivist düşünceye göre kutsal olan ilk çağlarda yaşanıp bitmiş bir olgudur; Aydınlanmayla birlikte insan dünyayı tamamen rasyonel düşünce çerçevesinden algılayacaktır. Dolayısıyla halk inançları, her türlü metafiziğe dayalı öğreti ve dünya görüşleri ortadan kalkacaktır,³⁰ ki bu ve benzeri düşünceler, takip eden dönemlerde sekülerleşme olarak bilinen bir büyük anlatının yaygınlaşmasına zemin hazırlayacaktır.

Refik Halid Karay'ın halk dindarlığına karşı tutumunun pozitivist düşüncenin lineer tarih anlayışıyla benzerlik arz ettiğini söylemek yanlış olmaz. Çünkü

27 Konunun detaylı bir şekilde ele alındığı Berger'in çalışması hala geçerliliğini korumaktadır. Bkz. Peter L. Berger, *The Sacred Canopy: Elements of A Sociological Theory of Religion* (New York: Anchor Books, Doubleday, 1967), 3-51.

28 Birsen Banu Okutan, *Popüler Kültür Din ve Kadın* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013), 32-41.

29 Ali Köse-Ali Ayten, *Popüler Dindarlık: Türbeler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma*, 2. Baskı, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 61.

30 Köse-Ayten, *Popüler Dindarlık*, 26-27, 42-44, 60-61.

o, toplumda görülen bu türden inançlara sahip yirminci yüzyıl insanını ilk çağlardaki metafizik olgulara inanan insanlara benzetmektedir. Tıpkı pozitivist düşüncede olduğu gibi özellikle bilimin ilerlemesine vurgu yapan Refik Halid, fen ve teknolojinin hızla geliştiği bir toplumda metafizik olana yönelmenin saçma olduğunu ileri sürer.³¹ Ayrıca o;

Güya bir sürü *force naturelles inconnues* varmış, yani ya, bizce meçhul gayet tabii kuvvetler... Falanmış, filanmış, falan olur, filan olurmuş da bu tabii, fakat bizce tanınmamış kuvvetler falanı filan ederler, filanı da falana çevirirlermiş. Âlâ! Onlar bunları yapadursunlar, bileklerinden tutacak değilim ya, görür, şaşılacak şey der, geçerim. Şaşmak suretiyle gösterdiğim iltifat yetiştir.³² (Vurgu yazara aittir)

Yukarıdaki alıntı Karay'ın metafizik olana karşı bakış açısını net bir şekilde ortaya koyar. Ona göre; "Terlik kendiliğinden ters dönmüşse ecel işaretidir.", "Sala verildikten sonra evde iş yapılmaz.", "Örümcek ağları cuma günleri temizlenmez.", "Nikâh, iki bayram arası kıyılmaz.", "Şemsiye evin içinde açılırsa o evden biri vefat eder.", "Yıldız kayarken dilek tutulursa kabul olur.", "Dört yapraklı yonca taşımak mutluluk getirir.", "Ayna kırılırsa yedi yıl felaket meydana gelir..." şeklindeki inançlar oldukça mantıksızdır.³³ Görüldüğü üzere Refik Halid Karay'ın halk dindarlığına yaklaşımı eleştireldir. Yaşadığı dönemdeki toplumun uygulamalarını değerlendirerek halk dindarlığının resmi dinle bir ilgisinin olmadığını vurgular. Ayrıca bir Müslüman'ın Hıristiyan hocalardan medet ummasını, "Ayazma"lardan şifa dilemesini tuhaf karşılar. İnsanların manevi tedavi olan 'nefes'te mezhep ve din farkı gözetmediklerini ifade eder.³⁴ Refik Halid Karay'ın Müslümanlar için şaşkınlıkla karşıladığı bu uygulamalar Müslümanlığı kabul eden Türklerin Helen kültürüne ait olan inançlarını İslam'a dâhil etmeleriyle açıklanabilir. 'Ayazma' suyun kutsal olmasına işaret eder ve bu ritüelin kökleri Hıristiyanlıktan önceki dönemlere dayanır. Dolayısıyla 'Ayazma'ları eskiden kalma bir geleneğin uzantısı olarak Müslüman halk da ziyaret eder ve oradan şifa umar.³⁵ Bu sebeple eski Türk inançları, halk dindarlığını etkileyen en önemli parametrelerden biri olarak kabul edilebilir. Zira modern döneme kadar ulaşan ve Ayazma ritüelinde olduğu gibi, bazı kişiler, nesnelere, zaman ve mekânlara kutsiyet atfedilmesi ve yapılan ibadetlerin bu kutsiyete göre planlanması bunun en belirgin örneklerini teşkil etmektedir. Ayrıca zamanın değişimiyle birlikte ortadan kalkması umulan bu uygulamalar her ne kadar form değiştirseler de insanın var olduğu her yerde yaşatılmaya devam edilmektedir. Zira kırsal kesim/kentte yaşayan, eğitimli/siz, yaşlı/genç ya da kadın/erkek olsun fal, nazar, büyü, muska, şeytan, hortlak, cin, peri gibi halk dindarlığının birazının ya da tamamının, dolaylı ya da doğrudan

31 Karay, *Memleket Yazıları-11-11, İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, 149.

32 Karay, *Deli* (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2009), 76.

33 Karay, *Memleket Yazıları-11-11, İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, 152-153, 155.

34 Karay, *Üç Nesil Üç Hayat* (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2016), 85, 89.

35 Köse-Ayten, *Popüler Dindarlık*, 14-15.

hemen herkes tarafından benimsendiğini söylemek mümkündür ve toplumda tarihsel bir sosyal gerçeklik olarak yerini koruduğu aşikârdır.³⁶ Refik Halid Karay da bu durumun oldukça farkındadır ve Hamit Devri’nde tıbbın ilerlemesi, tedavi yöntemlerinin gelişmesine paralel olarak toplumdaki manevi tedavi yöntemlerinin uygulanmasında bir azalma olmadığını aksine artış gösterdiğini itiraf eder.³⁷

Yazarın, benzer bir ton ve anlayışla, geleneksel dini inançlara bağlı bireylere de tepkisel yaklaştığı söylenilebilir. Zira o, yenilik ve değişimlere oldukça açık olan Galatasaray Lisesi’nde eğitim görmüş, düşünceleri de pozitivizmin tesiriyle şekillenmiştir. Bu sebeple resmi dindarlık dışındaki uygulamalar, ki resmi dine olan bu inancı onu katı bir pozitivist olmaktan kurtarır, ona göre hurafedir ve mantıksızdır. Refik Halid’in kutsal olana yaklaşımı mistik ve duygusal boyuttan oldukça uzaktır. Örneğin o, futbol oynamanın dinen uygun olmadığını savunan genç bir softayı şiddetle eleştirir. Softaya göre top, Hz. Ali’nin başını sembolize eder ve ona vurmak caiz değildir. Refik Halid Karay’a göre bu bakış açısı kesinlikle doğru değildir.³⁸ Bu zihniyete sahip bireylerle dünyaya açılıp ilerleme kaydedilemeyeceğini savunur.³⁹

Toplumun adet ve geleneklerinden ibaret olan fakat dinle hiçbir ilgisi bulunmayan bazı fenomenler, bireyler arasında kabul görmesi ve uygulanması için özellikle de büyükler tarafından dini bir mahiyete büründürülür ve yerine getirilmediği takdirde de ‘günah’ işlendiği vurgulanır. Çünkü alışmış olmak, vazgeçmenin önündeki en büyük engeldir ve bu noktada sözlü kültür alışkanlıkların devam ettiricisi olarak önem arz eder.⁴⁰ Refik Halid Karay’a göre de insanlar bazı yaşam pratiklerine, tehlikelerden korunmak ve herkesin bu tedbiri almasını sağlamak için dini bir mahiyet vermişlerdir. Mesela eski konaklarda bulunan eşiklerin fonksiyonu ısının muhafaza edilmesi olmasına rağmen konaktakilerin eşikten atlarken birtakım dini ritüeller yaptıklarını örneğin besmele çekmeden atlamadıklarını ya da “Tu! Tu!” demeden eşikten asla geçmediklerini anlatan Refik Halid, insanların bu tedbirleri eşige dalgınlıkla takılıp düşmemek için aldıklarını, toplumda kabul görmesi için de dini bir uygulama olarak rivayet edildiğini belirtir.⁴¹ Refik Halid’in bu konuyu ayrıca “Yatır” adlı hikâyesinde de işlediği ve insanların dini mahiyete büründürme alışkanlığını toplumun inanç-yaşam tarzı bağlamında ele aldığı görülmektedir. Zira ağaç toplum tarafından önemli bir konumda görülmektedir ve bu bakımdan ağaca kutsallık atfedilmiştir. Yine eski Türk inançlarından kaynaklı bu kutsallık, zamanla değişimlere uğrasa da toplumun kabul gördüğü uygulamalar arasında varlığını sürdürmüştür. Çünkü

36 Melda Medine Güleç, *Sosyolojik Açıdan Türk Halk Dindarlığı* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 82-83

37 Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, 88-89.

38 Karay, *Aydede 1949*, 422-423.

39 Karay, *Memleket Yazıları-7-*, *Bu Gazeteciler*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2014), 146.

40 Güleç, *Sosyolojik Açıdan Türk Halk Dindarlığı*, 84-85.

41 Karay, *Memleket Yazıları-15-*, *Elli Yıl Önceki*, 65-66; Karay, *Memleket Yazıları-14-*, *Cihangir Dalkavuşu Tarih*, 335, 345.

ağaç, bolluğun, bereketin, ululuğun sembolü olarak tanrısal güçle insan arasında bağ kurduğu düşüncesini uyandırması sebebiyle mukaddes bir varlıktır ve korunması gereklidir. Buna bağlı olarak yaygın olarak görülen uygulamalardan biri mezar başlarına ağaç dikmektir çünkü dikilen ağaç yeşil kaldığı müddetçe ölünün günahlarına kefarete olacağına inanılmaktadır. Dolayısıyla mezarlıktaki ağaçlar bu inanışa göre kesilmemekte ve yakılmamaktadır.⁴² Refik Halid Karay toplumun bu uygulamasını hikâyede şu ifadelerle belirtmiştir:

Yanındaki köy halkı, Maslaklılar, iki gün öteden odun getirir, tezek kurutur, saman yakar, yatırın malikânesine dokunmayı hatırandan geçirmezdi. Mescidin minberini yakmakla bu ormanın ağacını baltalamak arasında bir fark görmüyorlardı.⁴³

Köy halkının oduna ihtiyaç duyduğu halde mezarlık ağacını kesmeme ve özellikle de yatırın bulunması dolayısıyla bunu akıllarından bile geçirmeme durumu toplumun kendi uygulamalarına zaman içerisinde dini bir mahiyet kazandırdığını ve onu dini bir emir gibi yerine getirdiğini yansıtmaya bakımından önemlidir. Çünkü fenomenler özü itibarıyla kutsal ve dini mahiyette değildir. Onlara bu anlamı yükleyen toplumdur. Böylece önce kutlanmaya değer bulunan, sonra da kutsanan fenomenler, zamanla dini bir mahiyet kazanarak toplumda yerini alır ve toplumsal algı bu yönde gelişir. Zira “düşünüm gücü” halk dindarlığı uygulamalarının etkin hale getirilmesinde önemli ve gerekli bir faktördür.⁴⁴

Refik Halid Karay 1944 yılında kaleme aldığı bir yazısında insanların okuyup üfleme gibi halk inançlarında rakamlara da önem verdiklerini ve özellikle üç rakamının dikkat çektiğini ifade eder. Bunun için de türbelerde bir yerden diğer tarafa üç kere atlandığını, tespihten üç kere geçirildiğini, üç İhlâs bir Fatıha okunduğunu, üçler denilen gayp âleminin üç büyük velisinden medet umulduğunu örnek verir.⁴⁵

Modernizmle birlikte sosyal değişimin etkisiyle halk dindarlığının toplumdaki yansımalarında bir azalma görüleceğini düşünenlerden birinin de Refik Halid Karay olduğunu söylemek mümkündür. Oysa Refik Halid Karay'ın bu inançlara tepkisel yaklaşım halk dindarlığını anlamlandıramamasında gözden kaçırıldığı nokta, toplumun rasyonel düşünce dönemine evrilmeye de kendini tamamlayan irrasyonelliği belli oranda içinde barındırdığından irrasyonel olanla sürekli bir etkileşim halinde olması/ olacağıdır. Ayrıca modern yaşam şartlarının fiziksel ve sosyal olarak güven duyma ihtiyacında bulunan bireylere tam anlamıyla bir cevap veremediği anlaşılmaktadır.⁴⁶

42 Güleç, *Sosyolojik Açardan Türk Halk Dindarlığı*, 142-144.

43 Karay, *Memleket Hikâyeleri* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2017), 112.

44 Güleç, *Sosyolojik Açardan Türk Halk Dindarlığı*, 137-138.

45 Karay, *Memleket Yazıları-9-*, *Türkçenin Tadı ve Âhengi*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2015), 514.

46 Köse-Ayten, *Popüler Dindarlık*, 45.

3. YAZARIN MODERNİZM ALGISI: MODA, TEKNOLOJİ VE YABANCILAŞMA

Modernite, kabaca XVII. yüzyılda ilk olarak Avrupa’da ortaya çıkan ve daha sonra küresel bir boyuta ulaşan, akıllı ve bilimi merkeze alıp kutsallaştıran, metafiziksel, geleneksel ve vahye dayalı olduğu varsayılan ne varsa dışlayan bir sosyal yaşam biçimine işaret ederken;⁴⁷ Modernizm, modernitenin felsefi zeminde formüle edilerek zihni düzeyde haklılaştırılmasıdır. Bu yönüyle modernizmin ideolojik bir yapıya işaret etmekte⁴⁸ olduğu hususunda sosyal bilimcilerin hemfikir olduğu söylenebilir.

Aydınlanma düşüncesinin sonucunda Batı’da kullanılmaya başlanan bir kavram olarak modernitenin kökleri Reform, Rönesans ve aynı zamanda coğrafi keşiflere kadar dayandırılabilir. Coğrafi keşiflerle hemen hemen aynı döneme rastlayan Reform ve Rönesans’ın modernizme zemin hazırlaması bakımından önemi yadsınamaz. Zira Reform ve Rönesans o zamana kadar muhafaza edilmiş geleneksel otoritenin temellerinin sarsılmasına neden olmuş, özelde din ve sanatta görülen etkileri daha sonra siyasi ve ekonomik boyutta da yansımalarını bulmuştur. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte ise akıl her şeyin ölçüsü olarak görülmüş ve metafizik alan reddedilmiştir.⁴⁹ Çünkü seküler dünya görüşü yaşamın merkezine alınmıştır. Aydınlanma düşünürleri kitabi dinlere de karşı çıkarak vahyi, ritüeli, mucizeyi paranteze alan ve sadece Yaraticı’ya minnet duygularıyla bağlanmayı içeren adeta bir “doğal din” inşa etmeye çalışmışlardır. Aydınlanma düşünürlerinin “doğal din” inşa etme çabalarını ise on altıncı yüzyılda ortaya çıkan din-bilim çatışmasında bilimin güç kazanması desteklemiştir. Ayrıca laiklik ve özgürlüğü pekiştiren Fransız Devrimi ve tarımdan uzaklaşarak sanayileşmeyi sağlayan Sanayi Devrimi de modernliğin siyasi ve sosyal dayanakları olmuştur.⁵⁰

Akılcılık, sekülerlik ve bireycilik üzerine kurulan modernite, Batılı olmayan toplumlara da yayılmıştır fakat ortaya çıktığı günden şimdiki zamana gelene kadar içeriğinde birtakım esnemeler meydana gelmiştir.⁵¹

Giddens’e göre modernlik, bireylere çeşitli imkânlar sunan ama aynı zamanda yıkıcı bir tehdit unsuru olarak karşılarında duran çift yönlü bir olgudur.⁵² Bu bağlamda kültür, sanat ve demokrasi ortamı sağlaması bakımından fırsat; yabancılaşma, hegemonya ve anomi gibi problemleri gündeme getirmesi bakımından da tehdit unsurudur.⁵³ Bu yönüyle de riskle ilişkilidir.⁵⁴ Modernite, bir

47 Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity Press, 1990), 1.

48 Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, 11. Baskı (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016), 217.

49 Kurt, *Din Sosyolojisi*, 218-220.

50 Vejdi Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum*, 6. Baskı (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 163-164.

51 Kurt, *Din Sosyolojisi*, 221.

52 Giddens, *Consequences of Modernity*, 6-7.

53 Kurt, *Din Sosyolojisi*, 221.

54 Giddens, *Consequences of Modernity*, 7, 30, 34-36.

yandan belirli yaşam tarzları ve alanlarının genel risk parametrelerini azaltırken bir yandan da daha önceden hiç karşılaşılmayan ve kesin olarak bilinmeyen yeni risk faktörlerini devreye sokar. Dolayısıyla insanın doğa üzerinde tahakküm kurmasının yol açtığı ekolojik felaketler, totaliter devletlerin ortaya çıkması, küresel ekonomik oluşumların çökmesi bireylerin modern hayatta karşı karşıya kalacakları kaçınılmaz risk faktörleri olarak sayılabilir.⁵⁵

Modernitenin bir getirisi olarak riskle karşı karşıya kalma durumu, bireylerin ontolojik bir güvenlik ihtiyacı duymasına neden olmuştur. Modern öncesi dönemde bireylerin güven duygusunu destekleyen dört temel unsur bulunmaktaydı. Bunlar; akrabalık sistemi, yerel topluluklar, dinsel kozmolojiler ve gelenektir. Bununla birlikte bulaşıcı hastalıklar, doğal afetler, hırsızlık, kötü büyü etkisinde kalmak da risk ortamlarına işaret etmektedir. Modern dönemin risk unsurları da “savaşın endüstrileşmesi” ve “kişisel anlamsızlık” iken güven ortamı ise dostluk ilişkileri ile geleceğe yönelik planlardır.⁵⁶

Modernizm söz konusu olduğunda dikkat edilmesi gereken nokta modernizmle modern öncesi dönem arasındaki ayrımdır. Zira tanımında değinildiği üzere modernizm ilk olarak Batı'da ortaya çıkmıştır fakat Batılı geleneksel toplumun moderniteye evrilen yapısında uçurum addedilebilecek bir fark yaşanmamıştır. Hâlbuki Batılı olmayan toplumlarda modernliğe geçiş aşaması ve sonrasında sosyal, kültürel, ekonomik ve dini boyutlarda radikal değişimler söz konusudur. Modernizme adaptasyon sürecinde kültürel değerlerini yok sayan Batılı olmayan toplumlar, kendi değerlerine yabancılaşma problemiyle karşı karşıya kalmışlardır.⁵⁷

Modernliğin kabul görmesini sağlayan faktörün farklılaşmayı sağlamanın yanı sıra üstün olmayı da içermesidir denilebilir. Merkeze üstün olma idealini koyan modernlik projesi, ilerlemeci bir doğrultuda tek tip insan, toplum ve yaşam biçimini hedeflemiştir. Aynı zamanda da bireyi her şeyin hâkimi ve denetimcisi olarak görmüştür. Dolayısıyla bu anlayış gösterişçi tüketim ve materyalizme neden olduğu için değerlerin zayıflayarak toplumun çözülmesine yol açmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da toplumda bireyci eğilimler, menfaat, hırs gibi duygular baş göstermiş, bireylerin toplumla kurduğu bağ zayıflamış ve bencil insan tipi ortaya çıkmıştır.⁵⁸

Bir toplumun değişimlere ayak uydurmak durumunda kalması ve farkında olarak ya da olmayarak modern bir yaşamı benimsemeye başlamasına paralel bir şekilde bireyler arasında “dinselleşme” denilen bir korunma gayreti ortaya çıkar. Modernizmin olumsuz getirilerine karşı din, bir savunma kalesi gibi

55 Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Stanford, California: Stanford University Press, 1991), 4-5,114-116.

56 Giddens, *Consequences of Modernity*, 100-104.

57 Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum*, 168.

58 Kurt, *Din Sosyolojisi*, 221-222.

görülür.⁵⁹ Refik Halid Karay'ın modernizm karşısındaki tutumunu da bu şekilde açıklamak mümkündür. Zira yazdıklarından hareketle Refik Halid'in değişimlerin çok hızlı yaşandığı bir çağda çocukluğundaki maneviyat şemsiyesinin altına sığındığı söylenilebilir. Özellikle *Bu, Bizim Hayatımız* adlı eseri onun bir yandan modernleşmeyle birlikte manevi değerleri yitirmenin üzüntüsünü duyması, diğer yandan da iç huzurun kaybedildiği bir dünyada eskiye duyduğu özlemi dile getirmesi bakımından önemlidir. Modern yaşam, bireylere birçok fırsat sunmuş fakat bununla birlikte manevi değerleri de yok etmiştir. Dolayısıyla geleneklere ve göreneklere, dini pratiklere, ahlaki kurallara uyulmayan bir yaşam, ruhunu ve manasını kaybetmiş sadece görüntüden ibaret kalmıştır. Eserde görüldüğü üzere eski manevi değerler artık düşsel anlatı unsurlarıdır; çünkü yaşanan yüzyıl, insanlar ve toplumsal değerler farklılaşmıştır.⁶⁰

Refik Halid Karay'a göre modern yaşam tarzının benimsenmesinde Batılı zihniyetin ürünü olan filmler önemli bir faktördür zira filmler bireylerin davranışlarını etkilemektedir. Bireyler artık toplumun kültürel ve ahlaki değerlerine uymayan davranışları için Refik Halid Karay'ın ifadesiyle fetvayı filmlerden almaktadır. Böylece ailenin terbiye etme görevi yerini filmlere bırakmıştır.⁶¹ Ayrıca aileler çocuklarını Merkez Efendi, Sümbül Efendi gibi şöhretleri yüzyılları aşacak manevi bir şahsa adamak yerine, onların ileride bir masal bile olamayacak Martine Carol, Gregory Peck gibi film yıldızlarına benzemesini arzulamaktadır çünkü günün idolleri onlardır.⁶² Geleneksel olan, yerini modern olana bırakmıştır. Fakat bu filmlerin sorgulanmadan örnek alınması ve ailenin çocuklar üzerindeki tesirini giderek zayıflatması gençliği israfa, eldeki nimetin kıymetini bilmemeye ve sahip olduklarını da hor kullanmaya sevk etmektedir.⁶³ Ahlaksızlığın en büyük hocası olan bu filmlere bir sınır çizilmeli ve memlekete girmeden önce ahlak pasaportları sorulmalıdır.⁶⁴

Refik Halid Karay'ın modernizm karşısındaki tutumu onu ne toptan kabul ne de toptan ret şeklindedir denilebilir. O, kendisini küçük yaşlarından itibaren ilerlemecilik fikrini benimseyen, Batı'nın kıymetli gördüğü taraflarını kabul eden, hatta onların sanat metotlarını kullanan ama öte yandan dilinin ve dininin tiryakisi olarak tanımlar. Refik Halid'in Batı'ya hayranlık duyduğu nokta, onların sanat ve teşkilatçılığıdır.⁶⁵ Örneğin o, Amerika'nın ceza kanunlarının pek çok suçu önlediğinden hareketle, ceza kanununda Amerikan kanunlarını tatbik etmekten yana görüş bildirmektedir.⁶⁶ Ayrıca Ahmet Mithat Efendi'nin eğitimi,

59 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, 25. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), 20.

60 Karay, *Bu, Bizim Hayatımız* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2009), 249.

61 Karay, *Memleket Yazıları-13-, Güzel Sanat Suçları*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2016), 357.

62 Karay, *Memleket Yazıları-5-, Pek İyi Hatırlarım*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2014), 275.

63 Karay, *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2017), 75.

64 Karay, *Guguklu Saat* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2009), 176,180.

65 Karay, *Bir Ömür Boyunca* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2009), 97, 100.

66 Karay, *Aydede 1949*, 180.

II. Mahmud'un da askerliği Batılı usullere göre düzenlemesinden oldukça memnundur.⁶⁷ Fakat bununla birlikte onun düşüncesinde Batı'nın yeniliklerini uygulamak, kendi kültürüne tamamen yüz çevirmek anlamına gelmemektedir. Kendi kültürel kodlarında da ortaya çıkarılmayı bekleyen nice cevherler gizlidir.⁶⁸

Modernitenin var oluşunu devamlı kılması, modern bireyleri hiçbir zaman erişemeyecekleri, mükemmel ve imkânsız amaçlarla karşı karşıya bırakmasıyla mümkündür. Kesinlik ve uyumun hâkim olduğu bir yaşamı amaçlayan modern bireyler sürekli ama bir o kadar sonuçsuz kalacak çaba içinde bulur kendini. Amacı uğruna durmadan çalışır fakat o amaç ufuklar gibi erişilmez bir boyuttadır. Ne kadar çok çabalarsa amaç da o kadar hızlı uzaklaşır. Böylece modern bireyler adeta Tantal'in çektiği ızdırabı duyar. Çabalamaları sonuçsuz kalsa da pes etmez çünkü bulunduğu konum bir öncekine göre ufka daha yakındır. Dolayısıyla obsesif bir ilerlemeyle yoluna devam eder. Öte yandan bu çabalama, daimi bir kaygı, huzursuzluk ve telaşı da beraberinde getirir. Zira imkânsıza ulaşmak düşüncesi ve bunu bir görev olarak görme, geleceği değerli kılmak değil, yaşanan anı değersizleştirmektir.⁶⁹ Refik Halid Karay'ın da modernizm hakkındaki görüşleri bu doğrultuda olduğu söylenilebilir çünkü ona göre modern yaşamdaki değişimler insanların diken üstünde yaşamalarına neden olacak derecede hızlı ve bir o kadar belirsizdir. Bu sebeple yirminci yüzyıl insanı daima bir koşuşturma halinde, buna bağlı olarak da ruhi açıdan bunalımdadır.⁷⁰

Refik Halid Karay'a göre Batılı yaşam tarzını benimsemek demek; pek çok masrafın kapısını aralamak demektir çünkü gündelik hayatın gerekliliğinden olmayan ve sırf gösteriş için yapılan harcamalar toplum için ağır bir yükür. Örneğin geç saatlere kadar eğlence yerlerinde vakit geçirmek, düğünlere çiçek yollamak, nikâh şekeri dağıtmak, pasta ve dondurma yemek modern yaşamla birlikte gelen modern masraflardır.⁷¹ Refik Halid Karay için moda da bu modern masraflardan biridir.

Modernizmin üstün olma idealini gerçekleştiren parametrelerden biri olarak moda, Refik Halid'in tanımlamasında, eşyaların şeklini belirleyen geçici tarzıdır. Ona göre bireylerin yeniliklere ve değişimlere duyduğu heyecanın doğal bir yansıması olan modadan özellikle varoluşsal modalarında dikkat çekme ve beğenilme arzusu bulunan kadınlar istifade eder. Hatta bu sebeple moda, efendi, kadınlar ise adeta onun kölesidir. Kadının modaya bu kadar düşkün olması ise, modanın dinamik bir yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. Sürekli bir değişim dikkat çekicidir ve dolayısıyla sonu gelmeyen bu hareketlilik kadının dünyasında

67 Karay, *Memleket Yazıları-3-, Edebiyatı Öldüren Rejim*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2014), 195.

68 Karay, *Memleket Yazıları-14-, Cihangir Dalkavuşu Tarihi*, 49.

69 Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, çev. İsmail Türkmen, 3. Baskı (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 23-25.

70 Karay, *Anahtar*, 22.

71 Karay, *Aydede 1949*, 259, 261.

özel bir yere sahiptir. Çünkü kadın, değişimle birlikte kendini olduğundan farklı ve yenilenmiş hissederek mutlu olur fakat asıl önemli olan geçici tarzlar her daim kalıcı olan yaratılış güzelliğidir. Yaratılışında zarafet, uyum ve sevimlilik bulunmayan bir kadına modanın ilave edebileceği bir güzellik söz konusu değildir. Bununla birlikte hilkatinde güzellik ve zarafet bulunan bir kadını da en zevksiz ve komik bir moda bile çirkinleştiremez. Aslında moda, modern toplumdaki statü göstergelerinden biridir ve "üstün olma" hırsıyla hareket eden bireyler üzerinden çıkar sağlayan bir endüstri teşkilatıdır. Kısaca moda, yeni bir masraf kapısıdır, bu yönüyle harp gibi o da bir felakettir.⁷²

Modanın toplumda kabul görmesiyle birlikte kadınlar büsbütün açılıp saçılmış,⁷³ saçlarını kısa kestirerek erkeklerle aralarındaki farkları kaldırmış,⁷⁴ genci, yaşlısı saçlarını sarıya boyamaya başlamıştır. Refik Halid'in düşüncesinde bunlar gereksiz işlerdendir. Hatta evli olmayan genç bir kızın saçlarını boyatması toplumun normlarına aykırıdır. Ayrıca boyalı saçları kendisine yakışmış olsa dahi anne-babanın evladı üzerindeki denetimsizliğinin bir sembolü olması ve ailesinin görgüsüzlüğünü yansıtmaya bakımından da toplum için kötü bir örnektir. Yine Refik Halid'e göre delilerin icat edip, akıllıların da ayak uydurduğu moda, toplumun elinden hiçbir şekilde kurtulmayı başaramayacağı zalim bir hükümdar gibidir fakat bu hükümdar toplumu terk ettiğinde hayat sıradan ve çekilmez olur.⁷⁵ Tüm bunlardan hareketle Refik Halid Karay'ın modaya karşı duruşu şu şekilde özetlenebilir:

Akıllı insan, her meselede olduğu gibi moda bahsinde de ikisi ortası bir yol tutmalıdır; ne modayı bütün yeniliği ve acaipliğiyle hemen benimseyivermeli ne de eski modada demir atarak bir moda halinde pas tutup midye bağlamalıdır. Yani moda modeli, bebeği, kuklası olmaktan çekindiği kadar geçmiş zaman kıyafetlerini gösteren müzelik balmumu bir manken halinde kalmaktan da kendini korumalıdır.⁷⁶

Alıntıdan yola çıkılarak Refik Halid Karay'ın, neredeyse tartışmalı tüm konularda olduğu gibi, modaya karşı da psikolojik olarak yaklaşma-kaçınma çatışması yaşadığı söylenilebilir. Bunun altında yatan sebebi ise yine içinde bulunduğu dönem şartlarıyla açıklamak mümkündür. Çünkü Refik Halid o dönemi şöyle anlatmaktadır: "Kan gövdeyi götürüyor; taş üstünde taş, omuz üstünde baş kalmıyor; tarihin en insafsız ve zalim, en yıkıcı ve cana kıyıcı bir devrini geçiriyoruz."⁷⁷

72 Karay, *Memleket Yazıları-6-*, *Doğuştan Kadıncıl*, 80-82, 259-261.

73 Karay, *Aydede 1922*, haz. Mustafa Apaydın (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2015), 458.

74 Karay, *Deli*, 12-13.

75 Karay, *Memleket Yazıları-6-*, *Doğuştan Kadıncıl*, 259-260, 319-320.

76 Karay, *Memleket Yazıları-16-*, *Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 465.

77 Karay, *Memleket Yazıları-16-*, *Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 468.

İşte böyle bir dönemde modaya uymak Refik Halid'in düşüncesinde israftır ve zengin ile fakir halkın yaşam şartları arasındaki uçurumun giderek derinleşmesine neden olmaktadır. İnsan çağın getirdiklerini takip etmeli ama kendini tamamiyle modaya kaptırmamalı, yoksulluğun baş gösterdiği bir devirde israfta bulunmamalıdır. Giyim meselesinde temel kuralı 'göze batmamak' olmalıdır.⁷⁸ Dünyanın içinde bulunduğu manzaraya kayıtsız kalmak insanlık dışıdır zira beş kıtaya masum insanların kan ve gözyaşları düşerken, modaya uyararak gösteriş yapmak duygusuzluk ve insafsızlık örnekleridir. Bu yüzden yirminci yüzyıl Refik Halid'e göre yerin dibine geçmeye layık bir devirdir.⁷⁹

Bireyin dışında bir uzmanlık alanı olarak moda, yaşam tarzlarına hâkim olduğu için yeniden üretilerek varlığını devamlı kılar. Bireyler değişen yaşam pratiklerinde diğer uzmanlık alanlarında olduğu gibi modayı özgürleştirici bir alan şeklinde algılar ve böylece moda, toplumda yayılırken ciddi bir itirazla karşı karşıya kalmaz. Değişen dünyada bireyler mutlu ve problemsiz yaşam beklentilerini uzman bilgisi ve aynı zamanda da ileri teknolojinin karşılayacağını düşünürler.⁸⁰ Oysa modern dünyada teknoloji bireyler için hem bir fayda hem de bir tehdit unsurudur. Teknolojik gelişmelerin ivme kazandığı modern dünyanın bireyleri teknolojiyle diyalektik bir ilişki halindedir. Bir yandan ürettiği teknolojiyle Yaratıcıya meydan okurken bir yandan da kötüye kullanılan teknolojiden olumsuz bir biçimde etkilenmektedir.⁸¹ Refik Halid Karay teknolojinin sağladığı imkânları kabul ve takdir etmekle beraber verdiği zararın daha fazla olması nedeniyle teknolojiden oldukça şikâyetçidir ve durumunu Tanrı'ya arz etmektedir:

Ya birdenbire zekâmızı al; ne bugüne kadar icat ettiklerimizi kullanabilelim, ne de yeni icatlar çıkarabilelim. Ya suların bir kısmını kara yap; dünyaya rahatça sığışabilelim. Ya bütün petrolleri kes, tüket; maden kömürlerini kül et, savur; lastik ağaçlarını yık, kurut; harp aletlerini kullanamayalım.⁸²

Refik Halid'in yukarıda belirtilen bu istekleri gerçekleşmese bile zaten ona göre modern insan teknolojiyi hırslarının esiri yaparak dünyanın sonunu getirecektir.⁸³ Modern teknoloji, insanın insan olma vasfına zarar vermektedir. Özellikle de savaş zamanlarında. Bireylerin karşılıklı çarpışması yerini artık toplu kıyımlara bırakmıştır. İleri teknolojinin kullanıldığı bir çarpışmada karşılıklı niyetler belli değildir. Dolayısıyla modern silahları kullanan bireyler düşman olarak tanımladıkları bireylerden önce kendi ahlaki kimliklerini yok etmektedirler. Böylece ahlaki eylem yerini araçsal eyleme bırakmaktadır. Sonuçta ise ahlaki açıdan yasak olan eylemler yargıdan bağımsız kalmış ve büyük yıkımların önü

78 Karay, *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 466.

79 Karay, *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 468-469.

80 Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, 292.

81 Karay, *Tanrı'ya Şikâyet*, 11.

82 Karay, *Tanrı'ya Şikâyet*, 13.

83 Karay, *Tanrı'ya Şikâyet*, 14.

açılmıştır.⁸⁴ İşte bu noktada Refik Halid Karay Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nı kıyaslar. Ona göre Birinci Dünya Savaşı insanlığın kaybedilmediği şerefli bir savaştır. Teknolojiyle kazanılan zaferler ise dürüst değildir.⁸⁵ Bu sebeple teknolojinin en önemli icadı, insanın yaratılışındaki savaş eğilimini yok edecek bir madde bulmak olacaktır. Çünkü insan bir yandan penisilin gibi ilaçlarla hayat kurtarıırken öte yandan da atom bombası icat ederek toplu katliam yapmaktadır. Son derece konforlu ve lüks bir yaşam imkânı sunan teknoloji aynı zamanda Üçüncü Dünya Savaşı'nın destekleyicilerinden biri olursa, o konfor ve lüksün hiçbir anlamı kalmayacaktır.⁸⁶

Giddensçi bir perspektiften bakıldığında, modernitenin en önemli sonuçlarından ikisinin yoksun bırakıcı oluşu ve krizin normalleşip rutinleşmesi olduğu söylenebilir.⁸⁷ Sıklıkla dile getirildiği üzere, modernitenin bireylere pek çok fırsat tanıdığı doğrudur. Bununla birlikte yıkımların, yoksulluğun, bencilliğin hâkim olduğu bir yaşama; kısaca gücü elinde bulunduranın egemenliğinde değer yargılarının kayboluşuna şahit olan bireylerin kendi öz benliğine, kültürüne ve toplumsal değerlerine de yabancılaşmasına neden olduğu da inkar edilemez. Modernitenin negatif sonuçlarından bir diğeri olan yabancılaşma, bireyleri etkileyen bir sorun olmaya devam etmektedir. Özellikle teknolojinin gelişmesi, temel ihtiyaçların farklılaşması, kolay elde edilebilirlik gibi sebeplerden dolayı bazı ahlaki değerler değişime uğramış ve bu da yabancılaşma problemini beraberinde getirmiştir.

İçinde yaşadığı devri hızlı değişimler geçiren, oldukça maddi ve teknolojiyle kuşatılmış olarak gören Refik Halid Karay'a göre tarif ettiği bu yeni devir pek çok güzel anane ve gelenekleri yok etmiştir. Eskinin esrarlı, heyecanlı ve maneviyat dolu günleri bugün için hayalden ibarettir. Weber'in ifadesiyle söylenecek olursa "Dünyanın büyüğü bozulmuştur." Dolayısıyla insan, hiç ait olmadığı ve olamayacağı bir yaşam tarzını özenti şeklinde taklit ettiği için kendi kültürel geçmişine, dini pratiklerine, toplumsal değerlere yabancılaşmıştır. Refik Halid Karay'ın eserlerinde ele aldığı yabancılaşma problemi din olgusu ekseninde değerlendirildiğinde onun özellikle Ramazan'a dair görüşleri dikkat çekmektedir. Yirminci yüzyıl nesli ona göre maddiyatperesttir ve böyle oldukları için eski ramazanların ruhunu yaşatmaları mümkün değildir. Onlar ne mahyaların estetiğini ne de davulcuların manilerindeki zevki anlayabilirler. Bu yüzden değişen nesil gibi ramazan da eski ramazanlara benzememektedir.⁸⁸ Refik Halid Karay üzüntü duyduğu bu durumu İstanbul'da doğup büyümesine ve Türk olmasına rağmen Batılı tarzda bir yaşamı benimseyerek Türk kültüründen hiç haberi olmayan bir

84 Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, 71, 77.

85 Karay, *Tanrı'ya Şikâyet*, 62.

86 Karay, *Memleket Yazıları-11-; İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, 187, 430.

87 Giddens, *Modernity and Self-Identity*, 184-185.

88 Karay, *Guguklu Saat*, 137-139. Weber'in ifadesi için bkz. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Milay Köktürk, 2. Baskı (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2013), 110.

Küçük Hanımefendi imgesiyle ironik bir biçimde ortaya koymaya çalışır. Ramazan ayı gelmiştir ve Küçük Hanımefendi yazara uykusuzluktan şikâyet etmektedir. Yazar bunun nedenini havanın sıcak olmasına bağlar fakat Küçük Hanımefendi gece çalınan davulu sebep gösterir ve sahurun ne anlam ifade ettiğini sorar. Yazar ona ramazan ayında olduklarını, Müslümanların ramazan ayında oruç tuttıklarını söyler, davulcu geleneği ve sahur hakkında bilgi verir. Küçük Hanımefendi yazarı hayretler içinde dinler çünkü anlatılanlar kendisine çok mantıklı gelmemektedir. Davul sesi çok rahatsız edicidir, sahur vakti yemek yenilebilecek bir saat değildir. Herkes sahura kalkmadığı için de insanlar kendilerini sahura kaldıracak daha gürültüsüz bir çözüm yolu bulmalıdır. Yazara göre bu kız bir zamane Küçük Hanımefendisidir ve ramazan geleneklerini bilmemesi normaldir ama kendisine mübarek ramazanın gürültülerle oluşan misilsiz güzellikleri nasıl anlatılmalıdır?⁸⁹ Yazar, Küçük Hanımefendi'yle yirminci yüzyılın maddiyatperest neslini imlemiştir ve bu nesle yabancılaştığı değerleri geri kazandırmanın pek de kolay olmadığını farkındadır çünkü modern yaşam dünyanın manevi büyüsunü bozmuştur.

Refik Halid Karay ramazan geleneğinin bozulmasını toplumsal yapının değişimi üzerinden açıklamaya çalışmaktadır çünkü toplum dinini değiştirmemiş, inancını da kaybetmemiştir. Dolayısıyla sosyal yaşamın değişimi din üzerinde etkili olmuş, özellikle aile yapısındaki değişim, ekonominin bozulması/ahlaki değerlerin unutulması ve gece eğlencelerinin her güne yayılması nedeniyle eski ramazan geleneklerinin yaşatılmasına imkân kalmamıştır.⁹⁰

Refik Halid Karay için modernizm öncesi dönem, toplumsal değerleri, gelenek ve görenekleri muhafaza etmesiyle kendine has bir dokusu bulunan ve aynı zamanda aile bağlarının güçlü olduğu bir dönemdir. Fakat moderniteyle birlikte toplum bir yandan yeni sosyal yapıya adapte olmaya çalışırken bir yandan da kendine has değerleri kaybetmeye başlamıştır.⁹¹

4. DEĞİŞEN DÜNYADAKİ AHLAKİ DEĞERLERİN DURUMU

Bir sanatkârın dünyayı tam anlamıyla kusursuz görmesine imkân yoktur. Sanatçı her zaman daha güzelini arayan, ideal olanı bulmaya çalışan kişidir. Dolayısıyla dünya hangi durumda olursa olsun sanatkârlar dünyanın gidişatından memnun değildir.⁹² Bir sanatçı olarak Refik Halid Karay da içinde yaşadığı dünyanın halinden şikâyetçidir çünkü Batılı yaşam tarzının taklit edilmeye başlanmasından ve özellikle de Birinci-İkinci Dünya Savaşları'ndan sonra ahlaki değerler yok olmaya başlamıştır. Ayrıca git gide ilerleyen teknoloji de bu yok oluşun en büyük destekçilerinden biridir. Gösterişçi tüketim artmış, bireyler toplum merkezli düşünce yapısından ben merkezli düşünce yapısına evrilmiştir. Bunun doğal

89 Karay, *Ago Paşa'nın Hatıratı*, 141, 145, 147.

90 Karay, *Aydede 1949*, 185-186.

91 Karay, *Memleket Yazıları-5-*, *Pek İyi Hatırlarım*, 233.

92 Karay, *Memleket Yazıları-3-*, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, 276.

bir sonucu olarak israf artmış ve yardımseverlik mefhumu ortadan kalkmıştır. Refik Halid Karay'a göre Batılıların kendilerine has yaşam tarzı ve geleneklerini sırf gösteriş ve özentî nedeniyle yani sorgulamadan, aynen taklit etmenin hiçbir manası yoktur.⁹³ Asıl önemli olan onların iyi özelliklerini örnek alabilmektir.⁹⁴

4.1. 'Sosyentrizm'den 'Egosentrizm'e Geçiş

Modernite öncesiyle modern dönem arasındaki en belirgin farklardan biri, bireylerin ötekine karşı bilinçli/siz bir kayıtsızlık halinde olmalarıdır. Ekonomik gücü statü göstergesi olarak kullanmaya başlayan modern bireyler israr, fedakârlık, değer atfetme gibi ahlaki değerlerden oldukça uzaklaşmışlardır. Modernite öncesi toplumda zenginlik, iyilik ve yardımseverlikte bulunmak için bir araçken, modernite ve ötesi zamanlarda ise toplumda kabul görmenin amacı haline getirilmiştir. Böyle bir amaç "ben"i ön plana çıkarırken "ben" in dışında kalanı değersizleştirmiş dolayısıyla servet faziletsizlikle eş değer görülmeye başlanmıştır.⁹⁵ Birlikten bireyciliğe, Tönnies'in kavramsallaştırmasıyla *Gemeinschaft*'tan *Gesellschaft*'a, geçilen toplumda sınıflar arası uçurum gittikçe derinleşmiş, bireylerin birbirlerine karşı muamelesini belirleyen kriter servet derecesi olmuştur. Batılı yaşam tarzı benimsenmiş fakat onların hayır işleme, yardımseverlik türünden güzel adetleri görmezden gelinmiştir.⁹⁶ Yeni sosyal yaşam tarzının bireylerdeki hayır işleme duygularında bir zayıflatma meydana getirdiğini⁹⁷ vurgulayan Refik Halid Karay için toplum artık Batılının eğlence tarafını seçmede şahin, hayır işlemede ise devekuşu gibi olmuştur.⁹⁸ Modern bireyler çay partileri, balolar gibi eğlencelerle o kadar meşgullerdir ki, etrafındaki bireylere yardımda bulunacak vakitleri bulunmamaktadır. Hâlbuki eskiden geliri olmayan aileler gözetilir, açlar doyurulur, hatırları sorulur ve yardım istenen kişi menfi bir tutum sergilememiş.⁹⁹ O dönemin kendine özel bir ihtiyaç sahiplerini koruma ve eğitimi için destek olma usulü varmış ve böylece pek çok birey topluma kazandırılarak hayatları kurtarılmıştır.¹⁰⁰ Şimdilerde milyoner sayısının artışıyla ters orantılı olarak yardımseverlik azalmıştır. Refik Halid'e göre eski zenginler toplum için daha faydalıdır. Modern dönem zenginleri ise ihtiyaç sahiplerine karşı insani bir tutum sergilememekle birlikte dini bir görev olan

93 Karay, *Memleket Yazıları-4-, Mutfak Zevkinin Son Günleri*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2015), 371.

94 Karay, *Memleket Yazıları-2-, Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu'da*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2014), 233.

95 Karay, *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 537-538.

96 Karay, *Memleket Yazıları-6-, Doğuştan Kadıncıl*, 185. *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* kavramları için bkz. Ferdinand Tönnies, "Gemeinschaft ve Gesellschafft", *Şehir ve Cemiyet*, haz. Ahmet Aydoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 203.

97 Karay, *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 175.

98 Karay, *Aydede 1949*, 232.

99 Karay, *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 174, 176.

100 Karay, *Memleket Yazıları-14-, Cihangir Dalkavuşu Tarih*, 358.

zekâttan da habersiz yaşamaktadırlar.¹⁰¹ Refik Halid Karay'ın düşlediği toplum, zenginlik fakiri gözetildiği, maddiyatın hâkim olduğu bir dönemde hayır yaparak manevi duyguların dinamizm kazandığı, statünün yok sayılarak zengin ve fakirin yakınlaştığı bir toplumdur. Bu düşsel toplum yapısında en büyük sorumluluk ise kadına aittir.¹⁰² O bu düşüncelerini şöyle özetlemektedir:

Zengin Garp kadınının yalnız süsünü, modasını mı taklit etmeliyiz? Hayırlı tarafları da olsa gerektir. Bizim paralı bayanlar yaşadıkları masal ülkesinden ne zaman insanların arasına inecekler ve insanlığa yakışır işlere girişecekler? Zenginlik sefaletle kayıtsız ve insafsız kalmasını tarih çok defa affetmemiştir. Hele erkeğinden fazla kendisinden dertliye şefkat, muhtaçlara yardım beklediğimiz zengin kadını ıztırap ve yoksulluğa karşı şu gördüğümüz kadar kaskatı yürekli kesilirse, bundan yalnız utanmak değil, korkmak da lâzımgelir.¹⁰³

Çünkü süse, gösterişe merakı dolayısıyla daha çok tüketen hanımlar, içinde yaşadıkları yokluk döneminde ancak hayırseverlikleri sayesinde vicdan azabından kurtulabilirler ama ne var ki modern dönem kadınları fedakârlıkta bulunabilecek olgunlukta değildir. Onlar sadece kendisiyle ilgilenen etrafına gözleri kapalı bir yapma bebektir. Oysa toplumu hayır işlerine teşvik etmede kadın etkili bir rol oynar, o bu türden işlerle ilgilenmedikçe toplum da bu mücadeleyi bırakır.¹⁰⁴

Refik Halid Karay toplumun kendi kültürüne ait olmayan Batılı adetleri ne kadar kolay ve sorgulamadan kabul ettiğine de hayret eder. Özellikle Noel kutlamaları üzerinden kaybedilen değerleri hatırlatır. Bir Batılı için Noel sadece eğlenceden ibaret değildir. Eğlenceyle birlikte yoksulların, yetimlerin sevindirildiği ve duaların alındığı dini bir yönü de vardır. Hz. İsa'nın doğum günü bir İsevi için Allah korkusunu hissettiği bir zaman dilimidir. Bir Müslüman elbette ki bu heyecanı duyamaz ve dolayısıyla da onun Noel kutlaması eğlenceden öteye geçemez. Hayır işleme tarafını aklına bile getirmez. Bununla birlikte Müslümanların da dini gün ve geceleri bulunmaktadır fakat ben merkezli düşünce yapısı toplumu ele geçirdiği için ne bayramda ne de kandillerde yaşlılar, yetimler ve yoksullar hatırlanmamaktadır. Böyle bir kayıtsızlık hali Refik Halid'e göre herhangi bir dinsel kimlikle açıklanamaz.¹⁰⁵

Aldığı ahlaki eğitimin ve dinlediği nasihatlerin kendisine oldukça tesir ettiğini vurgulayan Refik Halid, ahlaki değerlerin yozlaştığı bir dönemde okullardaki ahlak derslerinin gerekliliğini ve bu derslerin revize edilerek eğitim programına konulmasını savunur. Unutulan değerler ancak bu şekilde yeni nesle hatırlatılabilir ve bireylerin ötekine karşı sorumluluk bilinci geliştirilebilir.¹⁰⁶

101 Karay, *Memleket Yazıları-11-*, *İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, 404-405.

102 Karay, *Memleket Yazıları-6-*, *Doğuştan Kadıncıl*, 180.

103 Karay, *Memleket Yazıları-6-*, *Doğuştan Kadıncıl*, 182.

104 Karay, *Memleket Yazıları-6-*, *Doğuştan Kadıncıl*, 180, 184-186.

105 Karay, *Aydede 1949*, 232.

106 Karay, *Memleket Yazıları-16-*, *Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 462.

4.2. Dürüstlük, Adalet, Merhamet ve Vatan Sevgisi

“Dürüst iş görmemek günün gidişidir.”¹⁰⁷ der Refik Halid ve kaybedilen bir başka ahlaki değerden daha üzümlere bahseder. Bununla birlikte yarım yüzyıl öncesine kadar Batılılar tarafından oldukça dürüst olarak anılan Müslüman Türklerin niçin ölçü ve tartıda hile yapmaya başladığını sorgular. Refik Halid, bugünün Batılı tüccarlarından daha dürüst olduğunu vurguladığı eski Türk esnafının hileden korktuğunu belirtir. Ona göre eskiye dair tüm üstün özellikler kaybediliyor ve en önemlisi de bu özelliklerin yerine daha iyileri koyulamıyor. Modern toplumsal yaşamın en önemli problemi hile ve aldatmaca yani bireylerin kendi menfaati uğruna bir diğerini önemsememesidir. Üstelik yapılan hileler birer utanç sebebi olarak da görülmemekte tam tersine marifet sayılmaktadır. Öyle ki hilekâr çırak artık ustasının gözdesi konumundadır.¹⁰⁸ Refik Halid eskiden de toplumda hilekârlığın bulunduğunu ifade etmekle birlikte aldatmanın da bir sınırı bulunduğuna dikkat çeker ve eski dönemde Allah’tan ve kullardan korkulduğunu dolayısıyla da sorumluluk duygusunun daha ağır bastığını anlatır. Hilekârlığın altında yatan sebebi insanın hep daha fazlasını istemesi şeklinde açıklar. Çünkü ekonomik gücü elinde bulundurma isteği insanın hırsını tetikleyen önemli parametrelerden biridir.¹⁰⁹ Dolayısıyla yüzyılın en gerekli ahlaki davranışlarından biri Batılı usulü alışveriştir.¹¹⁰ Çünkü Batı’da satıcı nezaketsizliği ve hilesiyle karşılaşmamaktadır.¹¹¹ Oysa Türk toplumunda özellikle de savaştan sonra ticaret ve alışveriş ahlaki tamamıyla değişmiştir. Satıcı ve alıcı arasında güven kalmamış aralarında dürüstlerin de bulunmasına rağmen genel olarak esnaflar “bî insaf” olarak anılır olmuştur.¹¹² Alışveriş artık bir oyundan ibarettir. Bu oyunda satıcının hedeflediği temel strateji aldatmak, alıcının nihai hedefi ise aldatılmamaya çalışmaktır. Gündelik yaşam pratikleri arasında bireyler tarafından içselleştirilen bu oyun normalin dışında bir duruma işaret eder ve bireylerin ontolojik bir güvensizlik hali yaşamasına neden olur. Ahlaki değerlerin hiçe sayıldığı bir toplumda satıcı ve alıcı arasında bitmek bilmeyen bu mücadelede alışveriş yapmak Refik Halid Karay’ın ifadesiyle “ruh yorgunluğu”dur.¹¹³ Ayrıca satıcı ve alıcı birbirine karşı iki ezeli düşmandır zira satıcı hilekârlık hünerini sergileyip alıcıyı aldattıktan sonra alıcının ardından alay eden, alıcı ise güven duygusunu yitirmiş ve aynı zamanda da aldanmadığını düşünen fakat en çok aldatılan kişidir.¹¹⁴

Refik Halid Karay eskiye dair ve özlemle yâd ettiği pek çok dürüstlük örneğinden bahseder. Bunlardan bir tanesi şöyledir:

107 Karay, *Aydede 1948*, haz. Mustafa Apaydın (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2013), 167.

108 Karay, *Aydede 1948*, 166-168.

109 Karay, *Aydede 1949*, 292.

110 Karay, *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 357.

111 Karay, *Memleket Yazıları-10-, Bir Denizden Bir Denize*, 42.

112 Karay, *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 341-342.

113 Karay, *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 350-351.

114 Karay, *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 353, 355.

Değirmendere iskelesine -30 yıl kadar eskiye ait bir vakadır- köylüler odun getirirlermiş. Orada bir direk dikiliymiş, direğe de içi para dolu bir torba asılıymış. Köylü getirdiği odunu kendisi tartar, evvelce odun tüccar ile kararlaştıran fiat üzerinden bedeli ne tutuyorsa –ancak bunu- torbadan alır, geri döner, gidermiş. Ne kontrol, ne hile, ne hırsızlık, yani günün tâbirile “atlatmak-kaynatmak”, en ufak bir terbiyesizlik, ahlâksızlık, vicdansızlık yok!¹¹⁵

Alıntıda açıkça görüldüğü üzere, dürüstlük, kendi kültürel kodlarımızda var olan bir mefhumdur fakat artık gelinen nokta ahlaki olmayan davranışlarla iftihar etmektir. Refik Halid Karay'ın bu duruma çözüm önerisi ise toplumda yerleşmeye başlayan aldatma zihniyetini yok etmek ve gelecek nesle devredilmesini engellemektir. Dolayısıyla burada en önemli görev ailenin ve yine eğitim sisteminindir.¹¹⁶

Refik Halid'in çok önemseydiği değerlerden biri de adalettir çünkü yeryüzüne düzenin hâkim olabilmesi, bireylerin adil olmasına bağlıdır. Adaleti tesis etmedeki en önemli kural geç kalmamaktır. Dolayısıyla suçsuzluğundan emin olunan kişiye karşı intikam duygularıyla hareket edilmeden hakkını zamanında teslim etmek gereklidir. Adalette bahane üretmeye yer yoktur ve geç gelen adalet suçsuz olan bireye eziyettir. Soyu, dili, dini kimliği ne olursa olsun adalette kişisel düşmanlıklar paranteze alınır zira aslolan bireyin suçsuz olmasıdır. Ayrıca adaleti sağlamak cesur olmayı gerektirir. Bu sebeple adaleti sağlayacak kişi hiçbir şeyden ve kimseden korkmamalıdır.¹¹⁷

Refik Halid'e göre adalet sistemi çok ağır işlemektedir. Böyle olunca da suçlular cezaya çarptırılma korkusundan daha az etkilenmekte buna paralel olarak da toplumdaki suç oranları artmaktadır.¹¹⁸ Ama ne var ki adalet ve eşitlik yeryüzünde hiçbir zaman tam anlamıyla sağlanamayacaktır. İnsanın hayatı nasip ve tesadüflere bağlıdır.¹¹⁹ Hatta böyle olduğundan bazen suçsuzken suçlu, suçluysen suçsuz konumuna düşülebilir ama insanın tam anlamıyla adalet ve eşitlikten nasibini alamaması genel olarak kendi yaptıkları nedeniyledir. Onun hırsı, tamahı, bir ötekini kardeş olarak değil de düşman olarak görmesi ve kendinden daha değerli bulmaması içinde bulunduğu durumdaki adalet ve nezaketsizlikten daha iyi bir muameleyi hak etmediğinin kanıtıdır.¹²⁰

Refik Halid Karay dünyada tam anlamıyla adaletin sağlanamayacağını kabullense de bireylerin her zaman ahlaki bir sorumluluk duygusuyla hareket etmesinden yanadır ve toplumu hakşinas olmaya davet eder. Görünenden

115 Karay, *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 571.

116 Karay, *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 573.

117 Karay, *Memleket Yazıları-11-, İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, 319.

118 Karay, *Memleket Yazıları-12-, Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2016), 50.

119 Karay, *Delî*, 183.

120 Karay, *Tanrı'ya Şikâyet*, 16, 55.

hareketle görünmeyen de kıymetinin takdir edilmesini ister. Bu konuda Mimar Sinan'dan örnek verir. "Evet, Mimar Sinan varlıklarıyla herkesi büyüleyen devasa eserler meydana getirmiştir fakat onu hem maddi hem manevi olarak destekleyen devlet ricali, sadrazam ve padişah olmasaydı Mimar Sinan ne yapabilirdi?" diye sorar ve bu soruya "Herhalde küçük yapılara gücü yeter ve unutulup giderdi." şeklinde cevap verir. Mimar Sinan'ın yeteneği ve dehası ortadadır ama aynı zamanda etrafındakiler de onun farkındadır. Bu sebeple ona hak ettiği değeri göstermişlerdir.

Refik Halid Karay Mimar Sinan'ın kalıcı olmasını zaman ve mekân bağlamında açıklar çünkü Mimar Sinan'ın yaşadığı zamanda başka bir ülkeye gitmeyi düşünmemesi etrafındakilerin ona adilane davranıp kıymetini bilmesi sayesinde. Tam tersi bir durum söz konusu olsaydı Mimar Sinan eserlerini bilgi ve yeteneğini destekleyen başka bir ülkede meydana getirecekti.¹²¹ Dolayısıyla adaletili olmak ve hak edene hakkını teslim etmek hem birey hem de toplum için faydalıdır.

Refik Halid'in adalet konusunda şikâyetçi olduğu nokta hak etmeyen bireylerin takdir görmesidir. Çünkü böyle olduğunda gerçek hak sahiplerinin değeri düşmektedir. Özellikle kendi sahasında herkesin üstat olarak anılmasına karşı çıkan Refik Halid, unvan vermedeki adil olmayan durumu bilgisizlikle açıklar. Kimin üstat olup olmayacağı, kelimelerin hangi manaya işaret ettiklerini öğrendikten sonra bilinebilir. Refik Halid birilerinin unvan almasından değil, unvanın gerçekten hak edene verilmesini dert edinmiştir yani adaletten yanadır.¹²²

Refik Halid Karay'ın dünyadaki düzenden hareketle adalet meselesine yaklaşımının teslimiyet içerdiği söylenilebilir. Her ne kadar adaletle uyuşmayan durumlarda bile insanın bilemeyeceği bir hikmet olduğunu savunan dervişane fıkralardan hoşlanmadığını dile getirirse de yine de böyle fıkralarla teselli bulduğunu itiraf eder. İnsanın aceleci özelliğine dikkat çekerek dünyadaki düzensizlikten şikâyet etmeden ilahi adaleti beklemenin belki de daha yerinde bir davranış olduğunu belirtir.¹²³

Refik Halid Karay'ın merhamet algısı eylemseldir. Kaleme aldığı yazılarda toplumda bu konuda gördüğü eksikleri dile getirir ve eksiklerin giderilmesi için çaba sarf edilmesini bekler. Gerekli çabayı gösterenleri de takdir eder.¹²⁴ İnsan, hayvan ve bitkilere karşı oldukça hassas olan Refik Halid, şefkat ve merhamet duygularıyla ortaya çıkan vakıfların öneminden bahseder. Eskilerin bir yandan kimsesizler, hastalar, yaşlılar, evlenecekler ya da herhangi bir felakete

121 Karay, *Aydede 1949*, 152-153.

122 Karay, *Memleket Yazıları-3-*, *Edebiyatı Öldüren Rejim*, 87-88.

123 Karay, *Memleket Yazıları-11-*, *İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, 61-62.

124 Karay, *Aydede 1949*, 302.

uğrayanlara karşı insanların *Gemeinschaft* ruhuyla fedakârlıkta bulunarak yardımda bulunduğunu öte yandan da hayvanlar için barınak yapılması ve yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için ciddi manada paralar ayırdıklarını kaydeder. Ayrıca hayvanlara fazla yüklenilmesinden rahatsız olduğunu hatta çiftçileri sivrisinekten korumak için yüksek yerlere pekmez sürüldüğünü ve bunun için de yine vakıfnameler hazırlandığını belirtir. Dilsizler, körler ve sağırılar için de ayrı vakıflar bulunduğunu ekler. Kendi dönemiyle kıyaslandığında eski toplum yapısının daha duyarlı olduğunu, şimdilerde ise kimsenin bir başkası için fedakârlıkta bulunmadığını dile getirir. Yeni nesil ne bu vakıfları koruyabilmiş ne de yenilerini yapmayı düşünebilmiştir.¹²⁵

Hayvanları sevmeyen bir bireyin insanları da sevmeyeceğini iddia eden Refik Halid Karay, tanıdığı tüm vicdan sahibi ve iyi insanların hayvanlara karşı merhametli ve sevgi dolu olduğunu vurgular. Tanınmış büyük şahsiyetler ve ün yapmış sanatkarların özellikle kedileri çok sevdiğini ifade eden Refik Halid, İslam Peygamberi'nin de kedilere muhabbet duyduğunu anlatır. Ayrıca kedileri sevmesi dolayısıyla Ebu Hureyre yani Kedilerin Babası şeklinde anılan sahabeyi de örnek gösterir. Çünkü onun zihninde tanımladığı şekliyle gerçek insan, bir hayvanın çektiği acıyı hissedebilen duyarlı kişidir.¹²⁶ Hayvanlara şefkat ve merhamet duygularıyla davranan bireylerden oluşan toplumların da kolayca dağılmayan, birbirine bağlı ve kimsenin yıkamayacağı bir medeniyete sahip olduğunu söyleyen Refik Halid Karay¹²⁷ yazılarıyla toplumu her seferinde bu konuda bilinçlendirmeye gayret etmiş ve verilen sözlerin uygulamaya geçirilmesi için çaba sarf etmiştir denilebilir.

Refik Halid Karay'a göre ahlaki değerlerin hatırlatılması için çeşitli levhalar düzenlemek, bu konu hakkında kitaplar basıp dağıtmak yeterli değildir. Her birey yaşam pratikleri içinde bir diğere olumlu örnek teşkil etmelidir. Ağaca muhabbet duyulmasını, ormana saygı gösterilmesini sağlamak için eyleme geçilmelidir. Örneğin Noel'de çam ağacı katliamını önlemek gerekmektedir. Batılılaşmada bu gibi kötü bidatler bırakılmalıdır.¹²⁸ Çünkü Refik Halid, ağaca hürmet gösterilen ülkelerde ahlaki güzelliğin de geliştiğini düşünmektedir. Ayrıca ağaca duyulan muhabbet, ahlak ve kültürün sembolüdür. Dolayısıyla eserlerinde ağaç sevgisini aşılacak sanatçılara ihtiyaç vardır zira bu muhabbetle yetiştirilen bir çocuk ileride topluma zararı dokunmayacak bir birey olacaktır.¹²⁹ Zaten kendi yurdunun ağaçlarına muhabbet beslemek bireyin içindeki vatan sevgisini de ortaya çıkarır. Çünkü yurdundan ayrı düşen bireyler memleketinin ormanlarına, denizlerine, dağlarına aşırı düşkünlürlere ve durmadan onları hayal ederler. Refik Halid için her

125 Karay, *Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 535-536.

126 Karay, *Memleket Yazıları-8-, Ağaç ve Ahlâk*, 127, 131, 147.

127 Karay, *Aydede* 1949, 302.

128 Karay, *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 626.

129 Karay, *Memleket Yazıları-8-, Ağaç ve Ahlâk*, 67-69.

ağaç birbirinin aynıdır fakat insanın kendi memleketinin insanlarıyla hemşeridir. Ayrıca o kendi vatanını kökleriyle kucakladığından bu hemşeriye başka ülkelerde karşılaşma imkânınız yoktur ve yabancı memlekette gördüğünüz her ağaç vatan özlemini biraz daha perçinlemektedir.¹³⁰

Hayatı özellikle milli ve dini duygular üzerinden yorumlayan Refik Halid Karay için tam bir memleket aşığıdır denilebilir. Zira uzun yıllar sürgünde kalması nedeniyle içinde derin bir memleket özlemi biriktirmiş ve bu özlem onun memleket sevgisini her gün biraz daha arttırmıştır. Çünkü ikinci sürgün tecrübesi döneminde dili ve kültürü kendisinininkine benzemeyen pek çok birey arasında yabancılaşmış bu nokta da anılarına sığınmıştır. Refik Halid'in düşüncesinde insanın kendi vatanı biriciktir. Dolayısıyla ister kötü şartları bulunsun isterse mamur olsun her halükarda inan vatanını sever ve ondan ayrı kalmak istemez.¹³¹ Şartlar vatandan ayrı kalmayı gerektirdiğinde ise insan kendini bulunduğu yere ait hissedemez. Refik Halid Karay da sürgün yıllarında kendini gittiği ülkenin bir bireyi olarak görmemiş hatta kimliğindeki Türk vatandaşı ibaresinin değişmesini istememiştir çünkü kimliği onun vatanıyla olan tek bağıdır ve bu bağın yok olmasına rızası bulunmamaktadır. Fakat yazdığı yazılar nedeniyle Halep'ten de ihracı istendiği zaman kimliğini taşıdığı vatanın zaten onu kendinden saymadığını düşünerek mecburen yabancı tabiiyetine geçmeyi kabul etmiş ama bu durumdan büyük üzüntü duyduğunu da ifade etmiştir.¹³²

Refik Halid Karay'ın, eserlerinde vatan sevgisini vurgulamak için iki sembol kullandığı görülür. Bunlar; bayrak ve çocuktur. Ona göre gurbette karşılaşılan ırkdaş bir çocuk tıpkı bayrak gibi milli duyguları harekete geçirir ve aynı zamanda da vatan özlemini biraz olsun dindirir. Refik Halid Karay bu duygularla "Ayşegül" Hikâyesini yazmıştır. Ayşegül bir Türk kızdır ve ona rastlayan Refik Halid memleket çocuklarına duyduğu hasreti –ki vatan sevgisiyle eş değer görmektedir- kelimelere dökerek gönlündeki sızıyı dile getirmiştir.¹³³ *Dişi Örumcek* romanında ise bayrağı ön plana çıkaran Refik Halid Karay'ın hem bayrak hem de çocuk sembolünü kullanarak vatan sevgisini anlattığı yazısı ise *Ay Peşinde*'dir. Refik Halid bu yazısında alegorik bir anlatımla vatanın güzelliklerini, bölünmezliğini, bağımsızlığını ve vatan sevgisinin adeta bir din gibi birleştirici bir unsur olduğunu, sivil dini çağırıştırır bir tonla,¹³⁴ vurgulamaya çalışır. İzmir'in işgalinden çok etkilendiğini belirten yazar¹³⁵ Türk- Yunan mücadelesini "vatan masalı" şeklinde kurgulayarak milli duyguları harekete geçirmeyi amaçlamıştır. Yazıda söz edilen bereketli topraklar İzmir'dir ve dünyalar güzeli kız İzmir'in

130 Karay, *Makyajlı Kadın* (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2009), 62-64.

131 Karay, *Memleket Yazıları-18-, Atatürk'e Eğilen Bir Sürgün*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2017), 395.

132 Karay, *Bir Ömür Boyunca*, 157, 240-241.

133 Karay, *Memleket Yazıları-5- Pek İyi Hatırlarım*, 585-586.

134 Kemal Ataman, *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014), 18.

135 Karay, *Minelbab İlelmihrab* (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2015), 194.

limanıdır. Buraya göz diken sergerdeler ise Yunanlılardır. Refik Halid'e göre düşmanların başarılı olabilmesi Hilal'i ortadan kaldırmakla mümkündür. Hilal'in genelde bayrağı özeldir ise İslam'ı sembolize ettiği söylenilebilir çünkü dünyalar güzeli kızın yüzünü güldüremeyen sergerde kâhine ne yapması gerektiğini sorduğunda kâhin ona Hilal'i göstererek: "Onu kırmazsan sultan sana gülmez zira o var oldukça sen ipek giyemezsin, şarap içemezsin ve rahat edemezsin!" şeklinde uyarıda bulunmuştur. Dolayısıyla düşmanın bu topraklara yerleşebilmesi bayrağı indirip İslam'ı ortadan kaldırmasına bağlıdır. Yazının devamında sergerde Hilal'i kırmanın kolay olduğunu düşünerek askerlerini toplar ve Hilal'e saldırmaya çalışır fakat birlik ve beraberliği sağlayan millet, sergerdeyi başarısızlığa uğratar. Böylece bayrak bereketli topraklarda dalgalanmaya devam eder.¹³⁶ Yazının genelinde millet olma bilincine dikkat çeken Refik Halid Karay'a göre: "Bir vatanın asıl sahibi o milletin kendi şuuru ve benliğidir."¹³⁷

Refik Halid Karay için bir insanın doğup büyüdüğü topraklarda özgürce yaşaması kadar zamanı geldiğinde yine aynı topraklarda yaşama veda etmesi de büyük önem taşır. Onu bu düşünceye sevk eden parametrelerden biri ömrünün uzun bir devresini sürgünde geçirmiş olmasıdır. Dolayısıyla vatanından ayrı ölmek ve başka bir memlekette gömülmek onun baş kaygılarından biridir. Bu kaygıyı duymayan kişi ise dünyanın en bahtiyarlılarından. Gurbette bulunduğu sıralarda Refik Halid Karay'ın zihnini en çok meşgul eden düşünce; ölüm kendisini bulmadan vatanına kavuşup kavuşamayacağıdır.¹³⁸

5. OTANTİK BİR TECRÜBE OLARAK ÖLÜM

İnsanın en temel varoluşsal kaygılarından biri de ölüm gerçeğidir. Varlığın değişmez ötekisi olarak ölüm,¹³⁹ insanlık tarihinin başlangıcından şimdiye dek süregelen destanlardan masallara, şiirlerden felsefi yazılara kadar pek çok metnin içeriğine yansıyan ve hatta kutsal metinlerde hatırlatılan dolayısıyla da unutulması güç sabit bir düşünce;¹⁴⁰ insan bilincinde varlığını sürdüren bir olgudur. Ölüm insanın en büyük hakikatidir ve imgenemez, insan zihninde tasavvuru yoktur, algılanmaktan uzaktır ama öte yandan kaçınılmazdır.¹⁴¹ Bu durum fikri metinlerden biri olan Gilgamiş Destanı'nda¹⁴² şu şekilde ifade edilmiştir:

136 Karay, *Ay Peşinde* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2009), 7-11.

137 Karay, *Aydede 1949*, 35.

138 Karay, *Memleket Yazıları-11 - İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, 69-70.

139 Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, çev. Nurgül Demirdöven, 2. Baskı (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 11.

140 Kaan H. Ökten, *Ölüm Kitabı*, 2. Baskı (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2016), 2.

141 Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 11, 25-26.

142 Ökten, *Ölüm Kitabı*, 2.

Asla çizilmedi

Ölüm'ün sureti:

(Yine de) ezelden beri

Tutsağıdır(?) (onun), insanoğlu!¹⁴³

Ölümün tutsağı olma bilinci insanın ölümsüzlüğü yakalama çabasını daima diri tutan bir dürtüdür ve aynı zamanda varoluşunu şekillendirir çünkü ölüm düşüncesi/kaygısı diğer tüm şeyleri baskılar.¹⁴⁴ İşte bu noktada insan, varlığını sürdürme gayretiyle ölüme de yaklaştığının farkındalığında uzlaşma ve çatışma eğilimi içerisinde yaşar.¹⁴⁵ Bu sebeple onun gündelik işi ölüm evini inşa etmektir zira yaşarken ölüme doğru bir akış bulunur, tüm yollar ölüme doğrudur ve zamansal varlığın sonu geldiğinde ise artık ölüm de bitmiş olur.¹⁴⁶

Ölüm her insanın düşünsel boyutta kabullendiği ve kaygı duyduğu bir gerçekliktir fakat pratikte ise hep bir başkası için vardır. Birey kendi varlığının sonunun geleceğine inanmak istemez ve sanki ölümlü değilmişçesine hareket eder.¹⁴⁷ Dolayısıyla ölüm için verilebilecek bir cevap yoktur, tecrübe edilemez, geriye dönmenin imkânsız olduğu bir uzaklıktır.¹⁴⁸ Bunun doğal bir sonucu olarak da tecrübe edildiği an, onu aktarma imkânı ortadan kalkmış olur.¹⁴⁹ Aynı zamanda da kimse başka bir birey için ölemez. Her birey biricik olan ölümünü kendisi yaşar. Bu yönüyle ölüm onun için otantik bir tecrübedir. Başkası için ömrünü feda edebilir, yaşamına son verebilir ama bu diğerinin ölümü değildir çünkü ölüm devredilemez.¹⁵⁰

Ölüm yaşamın diğer yüzü olarak onunla iç içedir ve böylece ölüm düşüncesi yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır fakat bu düşünce yaşamı sönükleştirmekten ziyade zenginleştirir zira ölümün fiziksel boyutu insanı değiştirirse de ölüm düşüncesi onu muhafaza eder. Peki, ölüm düşüncesi insanı nasıl ve neye karşı muhafaza eder? Bu soruyu Heidegger'in kavrayışıyla açıklamak mümkündür. Heidegger'e göre dünyadaki varoluşun şekli iki türdür. Bunlar: "varolmayı unutma" hali ve "varolmayı düşünme" halidir. "Varolmayı unutma" halinde yaşamını sürdüren birey sadece madde dünyasındadır ve sıradan günlük işlerle meşgul olmaktadır.

143 Ökten, *Ölüm Kitabı*, 44.

144 Ökten, *Ölüm Kitabı*, 2.

145 Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 34.

146 Ökten, *Ölüm Kitabı*, 12, 211.

147 Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 28.

148 Ökten, *Ölüm Kitabı*, 232, 260.

149 Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 12.

150 İnceleyebildiğimiz kadarıyla, Karay'ın eserlerinde Heidegger'in adı da eserleri de geçmez. Bununla birlikte, örneğin hem Heidegger'in hem Karay'ın ve hem de aynı dönemde yaşamış fakat farklı kültürlerde yetişmiş öteki bazı düşünürlerin, örneğin, ölüm gibi bazı hayati konulara yaklaşımlarında benzerlikler tespit etmek mümkündür. Bu durumun, söz konusu düşünürlerin yaşadıkları dönemin sosyal, kültürel ve daha da önemlisi siyasal şartlarından kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Bu düşünürlerin öne çıkanlarından biri de Heidegger'dir. Konuyla ilgili bkz. Martin Heidegger, *Being and Time: A Translation of Sein und Zeit*, çev. Joan Stambaugh (Albany: State University of New York Press, 1996), 219-246.

Bu işlerin içinde kendini kaybeden birey, düzey kaybı yaşamış ve sonuç olarak kaygıları da sıradan olaylar üzerine olduğundan hayatın anlamını yitirmiştir. Oysa “varolmayı düşünme” halinde yaşamını sürdüren bir birey, işlerin olmağı üzerinde kafa yorar ve oluşa duyduğu hayranlığı belirtir, gidişata takılmaz. Böyle bir varoluş sürekli bir varoluşun bilincinde olmaktır. Bununla birlikte varoluşun sorumluluklarını da bilmektir. İnsan, her günkü alışmış tabiatıyla “varolmayı unutmama” halinde bulunur. Bu sıradanlığı getirir ve inotantik bir tecrübedir. Bireyin kendinin farkında olmadan, yönlendirilerek, kaçarak, teskin edilerek yaşadığı bir var olma tarzıdır. Hâlbuki “varolmayı düşünme” halini yakalayan birey kendinin oldukça farkındadır ve otantik bir var olma tarzında yaşar. Sınırlılıklarını, özgürlük alanını bilir aynı zamanda da kaçınılmaz sonla yüzleşir ve bundan kaygı duyar. Bu noktada sorulması gerekli olan: “İnsan ‘varolmayı unutmama’ halinden ‘varolmayı düşünme’ haline nasıl geçiş yapabilir?” sorusudur. Soru, ölüm gerçeği ile cevaplanabilir zira insanı sarsan deneyimler olmalı ki “varolmayı düşünme” haline geçebilsin. Dolayısıyla ölüm, birey için benzersiz bir sarsıcı gerçekliktir ve yaşamı otantik var olma tarzına çeviren bir durumdur. Hayatı büyüten ölüm düşüncesidir. O olmadığında her şey anlamını yitirir çünkü ölüm, insan tabiatının tamamlayıcısıdır.¹⁵¹

Her insan gibi ölüm kaygısı/ korkusu taşıyan ve bunu tüm yazılarına yansıtan Refik Halid Karay'ın “varolmayı düşünme” halinde yaşamını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Daima yaşam üzerine kafa yoran, soran, sorgulayan biri olarak Refik Halid'in taşıdığı ölüm kaygısı/ korkusu onu “varolmayı unutmama” halinden “varolmayı düşünme” haline geçirmiştir denilebilir. Çünkü Refik Halid “varolmayı unutmama” halindeyken kendisine adeta ‘uyandırıcı saatler’ gibi ölümü hatırlatan çeşitli araçlar bulunmaktadır.¹⁵² Ona ölümü ihtar eden ve ölüme dair duyduğu kaygı/ korkuyu arttıran parametreler şu şekilde sıralanabilir:

- Her gün aldığı ölüm tehditleri
- Bekirağa Zindanı'nda alıkonması
- Sürgün tecrübesi
- Daha çocukluğundan itibaren pek çok cinayete şahit olması, arkadaşlarını kaybetmesi
- Savaşların olumsuz sonuçları
- İçinde yaşadığı dönem şartları¹⁵³
- ‘Bir hiç olma’ düşüncesi¹⁵⁴

151 Ökten, *Ölüm Kitabı*, 144, 266-268.

152 Karay, *Guguklu Saat*, 142.

153 Karay, *Memleket Yazıları-14-*, *Cihangir Dalkavuşu Tarihi*, 324, 476-478; Karay, *Guguklu Saat*, 140-144 ve Karay, *Memleket Yazıları-5-*, *Pek İyi Hatırlarım*, 355.

154 Karay, *Bu, Bizim Hayatımız*, 238.

- Epikürist olması¹⁵⁵
- Kendinden yirmi dört yaş küçük bir hanımla evlenmesi¹⁵⁶
- Romanlarını elli yaşından sonra kaleme alması¹⁵⁷

Bu temaları eserlerinde sıklıkla vurguladığı görülen Refik Halid Karay için en korkutucu olanı ise gurbette, hiç tanımadığı, ait olamadığı bir memlekette yaşamının sona ermesi ve oraya gömülme düşüncesidir ki Halep'te yazmaya başlayıp İstanbul-Erenköy'de bitirdiği, Refik Halid'in kendisini anlattığı *Sürgün* adlı romanında bu korku açıkça görülmektedir. Zira Refik Halid'i temsil eden Hilmi Efendi'nin en büyük dileği kendi memleketinde ölmek ve oraya gömülmektir.¹⁵⁸ Yine Refik Halid'in kendisiyle özdeşleştirdiği *Nilgün* romanının ana karakteri Ömer de gurbette ölmekten duyduğu korkuyu dile getirmekte ve hatta sevdiklerinden de önce ölmeyi istemektedir.¹⁵⁹ Dolayısıyla Refik Halid'in ölüme yüklediği anlamlardan birinin ayrılık olduğu söylenilebilir çünkü o:

İçinde ayrılma sahnesi olmayan romanlar pek azdır; zaten hayat böyledir, halka halka ayrılıklardan örülmüş bir zincirdir ve sonunda bir halka daha vardır, o kopar ve bizi ebedi ayrılığa kapıp götürür. En genç yaşımızdan, ölümlü ve ölümsüz, çeşit çeşit ayrılıklara alışmaya başlarız.¹⁶⁰

Alıntıda dile getirilen duygular, Karay'ın sürgün tecrübesine vurgu yapmakta aynı zamanda da ölümün her şeyden ebedi olarak ayrılma olduğunu tüm yalınlığıyla ifade etmektedir. Bununla birlikte Refik Halid, yaşamının gurbette son bulmadığına dair sevincini de yazılarında paylaşmıştır.¹⁶¹

Refik Halid'in ölüme yüklediği bir diğer anlam "hiç olmak" tır.¹⁶² İnsan kendi ölümünden ve bu ölümün sonucunda bir hiç olacağından, tüm ününü kaybetmekten korkar ve bu korkunun yeri belirlenemez. Ne yüzleşilebilmesi ne de anlaşılabilmesi mümkün olmayan korkunun sonucunda ise çaresizlik duygusu baş gösterir.¹⁶³ Bu nedenle ölüm hakkında çok fazla düşünülmemesi gerektiğini çünkü insanın bilgeliğinin yaşam üzerine düşünmesiyle ortaya çıktığını belirten Spinoza'yla¹⁶⁴ aynı doğrultuda görüş bildiren Refik Halid'e göre insan, ölüm karşısında acizdir. İnsanın ölüme karşı duyduğu korku ölümü engelleyemez ve hatta geciktiremez bile. Ölümü beklemek ve istemek yersizdir zira zaten bir gün kendiliğinden gelecektir. Çaresizliğine ahirete inanmakla teselli bulan Refik

155 Karay, *Memleket Yazıları-5-*, *Pek İyi Hatırlarım*, 44.

156 Karay, *Memleket Yazıları-6-*, *Doğuştan Kadıncıl*, 369.

157 Şerif Aktaş, *Refik Halit Karay*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 97.

158 Karay, *Sürgün* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2016), 39.

159 Karay, *Nilgün*, 476.

160 Karay, *Çete* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2009), 157.

161 Karay, *Memleket Yazıları-2-*, *Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu'da*, 200.

162 Karay, *Bu, Bizim Hayatımız*, 238.

163 Ökten, *Ölüm Kitabı*, 270.

164 Benedictus Spinoza, *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken, 6.Baskı (Ankara: Dost Kitabevi, 2016), 249.

Halid, ölümü düşünmek yerine ölümden sonrasının var olmayı devam ettireceği düşüncesine inanmayı tavsiye eder.¹⁶⁵ Çünkü ölüm, insanın dünyaya geldiği anda elde ettiği bir hak olan ölümsüzlüğü vaat eder ve bu vaat kesinlik taşır.¹⁶⁶ Onun için yaşam, ölümü düşünmek için çok kısadır ve yaşarken tek dileği sağlıklı, uzun bir ömür sürmektir.¹⁶⁷ Yaşamın en kötüsü bile ölümden daha iyidir.¹⁶⁸

Refik Halid Karay'ın ölüme yüklediği bir başka anlamı, kar ile kurduğu analogide bulmak mümkündür. Bu analogide kar gibi kefen de beyazdır ve karın her yeri kaplaması gibi kefen de ölüyü örtmektedir. Kar soğuktur, ölüm de... Karın erimesi gibi ölü beden de çürür. İşte aldıkları bu son halleriyle ikisi de çirkindir.¹⁶⁹ Sonuç olarak ölüm, güzelliğin yitimi, bir bozulmadır.

Ve ölüm, Refik Halid için her insanın kaderidir.¹⁷⁰ Refik Halid'in bu görüşü Homeros'un *Ilyada Destanı*'nda yer alan "Ölüm, insanın kader payıdır." şeklindeki Tanrıça Hera'nın sözleriyle örtüşmektedir. Aynı zamanda birey için dünyanın faniliği, insanlığın ise sürekliliğinin vurgulandığı destanla¹⁷¹ Refik Halid'in beşik ve tabut döngüsü de benzerlik göstermektedir. Bu döngüye göre insan daha doğduğu andan itibaren tahtayla temas haline geçer. Onu, önce beşiğe koyarlar, ardından sırasıyla tahta iskemle, tahta çember ve tahta oyuncaklarla kuşatırlar. İlim yolunda yıllarca tahta sıraya oturur ve tahtayla bağı kuvvetlenir. En nihayetinde kaçınılmaz son kendini bulur ve tabuta, Refik Halid'in adlandırmasıyla 'ahret ambalajı'na konulur. Böylece ilk evi tahta olan insanın son evi de tahta olur. Mezarının başında biten ağaçtan da ya bir beşik ya da bir tabut yapılır, doğanlar beşiğe ölenler de tabuta konularak nesillerce süren bir döngü meydana getirilir.¹⁷² Çünkü dünya yaşamlı olduğu kadar ölümlüdür.¹⁷³

Herkesin varoluşsal olarak ölüm kaygısı/ korkusu taşıdığını belirten Refik Halid¹⁷⁴ bu kaygı/ korkunun daha çocukluktan itibaren başladığını vurgular.¹⁷⁵ Bir Epikürist olarak ölümün gecikebileceği kadar gecikmesini diler ve yaşamın tadını çıkarmaya ama aynı zamanda da ölümsüzlüğü yakalamaya çalışır. Kierkegaard'a göre "Ne de olsa öleceğiz, o zaman zevk ve sefamıza bakalım." düşüncesine sahip olmak yaşamı arzulamaktan başka bir şey değildir.¹⁷⁶ Refik Halid de yaşamı arzuladığını hem sözel hem de fiili bir şekilde ortaya koymaktadır. Ölümünden bir gün önce sevdiği yemekleri yemiş, İstanbul'u doyaya seyretilmiştir.

165 Karay, *Bir Ömür Boyunca*, 300.

166 Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 215-216.

167 Karay, *Bir Ömür Boyunca*, 237, 300.

168 Karay, *Memleket Yazıları-6-, Doğuştan Kadıncıl*, 163.

169 Karay, *Bir İçim Su* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2009), 170.

170 Karay, *Çete*, 145. Ayrıca bkz. Karay, *2000 Yılın Sevgilisi* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2009), 189.

171 Homeros, *Ilyada*, çev. Azra Erhat-A. Kadir, 7. Baskı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 124, 355.

172 Karay, *Memleket Yazıları-11-, İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, 29-30, 59.

173 Karay, *Bugünün Saraylısı* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2014), 81.

174 Karay, *Guguklu Saat*, 105.

175 Karay, *Ago Paşa'nın Hatıratı*, 83.

176 Ökten, *Ölüm Kitabı*, 197.

Böyle davranmasının nedeni ertesi gün ciddi bir ameliyat geçirecek oluşu yani yaşamının sona ereceği korkusudur. O, aynı zamanda ölümün bir gün kendisini bulma fikrini taşımanın dünyaya daha çok bağlanmayı da beraberinde getirdiğini hatta yaş ilerledikçe bu bağlılığın arttığını ifade etmiştir.¹⁷⁷ Bu noktada ölümsüzlüğü yakalamak önemlidir. Refik Halid'in de ölümsüzlüğü yakalama arzusu taşıdığı açıktır zira sanat için duyulan istek, bireysel bir "ölümsüzlük dürtüsü" dür denilebilir.¹⁷⁸ "Ölümsüzlük dürtüsü" Refik Halid'in yazılarında net bir şekilde görülmektedir ve ona göre sanatçı, ölümü durdurabilen eserler meydana getiren kişidir çünkü sanat, geçici olanı kalıcı kılar, yok olacağı sabit tutar ve böylece sanatkar ölümsüzlüğü yakalar.¹⁷⁹

Ölümsüzlük düşüncesi ölümlü bireylerin sığınağıdır¹⁸⁰ ve bu sebeple insan ölümsüzlüğü yakalamak için çabalar. Bu çabayı Bauman'ın şu ifadeleriyle açıklamak mümkündür:

Ölüm, geldiğinde, işimizi bitirmeden, görevimizi tamamlayamadan acımasızca bizi yarıda kesecektir. Şimdiden, henüz sağken ve ölüm uzak ve soyut bir olasılık olarak kalırken, ölüm hakkında bu denli endişe duymamızın nedeni budur... Duygularımızı ve çabalarımızı, şimdi ve gelecekte yazgısını izlemeyi dilediğimiz ve hiç bitmeyen başarı zincirleri olması umuduyla yardım etmeyi istediğimiz kurumlara ve gruplara adarız. Koleksiyonculuk yaparız-antikalar, tablolar, pullar, baskılar ya da andaçlar toplarız- bunu yaparken koleksiyonumuzun hiçbir zaman eksiksiz olamayacağını ve "bitmeyeceğini" ve eksikliğini, getirdiği en heyecan verici tatmin duygusu olduğunu gayet iyi biliriz. Yaratıcıya dönüşürüz; bir sanatçının, ressamın, yazarın "ömürünü adadığı eser" hiç "doğal" sonucuna ulaştırılabilir mi?¹⁸¹

Alıntıdan anlaşılacağı üzere ölümsüzlüğü yakalama arzusunun dışı vuran edimlerinden biri koleksiyon yapmaktır. Refik Halid Karay'ın da bir kaşık koleksiyonu vardır ve bir kaşık koleksiyonu yapması, yukarıda belirtildiği üzere ölümsüzlüğü yakalama arzusu taşıması olarak yorumlanabilir. Her biri ayrı sanat eseri olan ve ölümünden iki yıl önce üç bin iki yüz on iki adete ulaşan kaşıklar, Refik Halid'in kendinden geriye bırakacağı ebedi hatırlatıcılarıdır.¹⁸² Aslında daha çok anahtarlar ilgi duyan ve anahtarlar derin manalar da yükleyen Refik Halid, maddi durumundan dolayı bu tür bir koleksiyon yapamamış sadece *Anahtar* adlı bir roman yazmakla yetinmiştir.¹⁸³

177 Karay, *Bu, Bizim Hayatımız*, 271.

178 Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 90.

179 Karay, *Memleket Yazıları-3-, Edebiyatı Öldüren Rejim*, 48.

180 Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 93.

181 Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 14.

182 Karay, *Memleket Yazıları-4-, Mutfak Zevkinin Son Günleri*, 98.

183 Karay, *Memleket Yazıları-3-, Edebiyatı Öldüren Rejim*, 481.

Ölümlü olduğunu bilmek, koleksiyon yapma vb türden çabaları anlamlı kılar zira bu çabalar yaşamdan zevk almayı sağlarken biyolojik sınırların aşıldığı hissini uyandırır. Her ne kadar çabalamanın bir yere kadar oluşu/ sınırı bilinse de yaşamın anlamlı kılınmasına katkı sunması nedeniyle önem taşır. Durum tersine döndüğünde yani birey ürettiği kültürden zevk alamaz hale geldiğinde mutsuzluğu ortadan kaldıracak olan ölüm, biricik çare olur. Böylece umudunu yitirmenin sonucu olarak Durkheim'ın intiharı ortaya çıkar.¹⁸⁴

Refik Halid'in eserlerinde ümitsizlik ve çaresizliğin kurtarıcısı olarak intihara yer verdiği dikkat çekmektedir. "Madem yaşamın getirdiği acıların çaresi/ çözümü yoktur, öyleyse kendi arzusuyla ölümü tercih edenleri rahat bırakmalıdır." diyen Refik Halid Karay için intihar etmek isteyen kişiyi kurtarmak bir çeşit tahakkümdür. Çünkü intihara kalkışmak sıradan bir fenomen, gündelik bir iş değildir. Bu yolu seçen kişinin ya çok büyük ve çözümsüz bir derdi vardır ya da ruhi olarak bunalımdadır. Dolayısıyla siz onun intihar etmesini sadece ertelemiş olursunuz tamamen engelleyemezsiniz. Bu sebeple intihar etmek isteyen kişinin ömrü üzerinde tasarrufuna karışılmamalıdır.¹⁸⁵

Eserlerinde intiharı konu edinen, karakterlerinde bunu canlandıran ve hatta intiharı meşru göstererek ona kapı aralayan yazar, kendisine intihar etmeyi düşünüp düşünmediği sorulduğunda ise yaşamının tüm zorluklarına rağmen intihar etmeyi aklından bile geçirmediğini ifade etmiştir.¹⁸⁶ Refik Halid'in bu cevabı, onun yine yaşamaya duyduğu arzunun bir göstergesi olarak analiz edilebilir. Ayrıca çocukluğunda dini bir terbiye ile yetiştirilmesi ve manevi değerlerin tesirinde kalması yaşamının olumsuzluklarına daha olumlu yaklaşmasını ve tevekkül anlayışına sahip olmasını sağlamıştır denilebilir.

Refik Halid'in yirmi romanının on bir tanesinde ölüm ve intihar teması mevcuttur. Bununla birlikte romanlarının hemen hepsindeki karakterlerin birçoğunda ölüm kaygısı/ korkusu hâkimdir. On sekiz hikâyeden oluşan *Memleket Hikâyeleri*'nde beş, on yedi hikâyeden oluşan *Gurbet Hikâyeleri*'ndeki üç hikâyede de ölüm temasının işlendiği görülmektedir. Aynı zamanda günlük yazılarında da ölüm ve intihar temasını sıklıkla dile getiren Refik Halid Karay'ın yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı bu temayı işlediği aşikârdır. Zira eğer eserlerinde bir heyecan oluşturma maksadı ile hareket etseydi sürekli aynı temayı işlediğinde kendini tekrar edeceğinin de farkında olurdu. Roman karakterlerinin isimlerini bile tekrarlamadan kullanan, coğrafya ilmini çok sevmesinden kaynaklı olarak şehir/ ülke adlarında bile farklılığa giden bu kadar zeki bir yazar, sırf eserlerine heyecan katma adına bunu yapmış olmasa gerektir. Burada unutulmaması gereken en önemli noktalardan biri ise, yazarın oldukça realist olmasıdır.

184 Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 15.

185 Karay, *Aydede* 1922, 269.

186 Karay, *Memleket Yazıları-5-, Pek İyi Hatırlarım*, 125.

Refik Halid Karay'ın ölüm düşüncesini eserlerinde açıkça ortaya koyduğu gibi bazı semboller kullanarak da bunu hissettirdiği söylenilebilir; zira nasıl ki insan eliyle oluşturulmuş farklı eserler temel kanıt/ deliller ve simgelere sahipse, ölüm kaygısı/ korkusunun da referansı "örtük sembolizmalar" ve "belirtik argümanlar"dır.¹⁸⁷ Refik Halid Karay'ın eserlerinde kullandığı en dikkat çekici "örtük sembolizmalar" ın ikindi, sonbahar ve kırk beş yaş vurgusu olduğu görülmektedir. Refik Halid'in bu sembollerle metne yüklediği derin mananın ölüm kaygısı/ korkusuna işaret ettiği aşikârdır. Çünkü Refik Halid eserlerinde onlarca kez ikindi vurgusunu kullanmış, güneşlerden ikindi güneşini,¹⁸⁸ ezanlardan ikindi ezanını,¹⁸⁹ namazlardan ikindi namazını,¹⁹⁰ mevsimlerden sonbahar ikindisini,¹⁹¹ vakitlerden de ikindi üzerini¹⁹² seçmiştir. Örneğin *Nilgün* romanında yazar kırk dört kere "ikindi"ye atıfta bulunmuştur. Ayrıca sonbahar ikindilerinin özel bir zaman dilimi olduğunu ve çok sevdiğini ifade eden Refik Halid için İstanbul'da bu mevsimin ikindilerinde dışarıda vakit geçirmek oldukça güzeldir. Üstelik ona göre sonbahar insanı hüzünlü, mütefekkir, entelektüel ve anlayışlı yapmaktadır.¹⁹³ Bununla birlikte diğer bir "örtük sembolizma" olan kırk beş yaş vurgusunu da eserlerinde defalarca kullanan¹⁹⁴ Refik Halid şöyle düşünmektedir:

Kırk beşindeki adam tam olgunluk çağındadır; eğer sıhhati yerinde ise cemiyet öylesinden azamî derecede istifade edebilir... Hayat kırk beşinde başlamasa da herhalde bitmez; yeni ve sağlam bir devreye girer.¹⁹⁵

Paragraf açıkça gösteriyor ki, Refik Halid kırk beş yaş, insan yaşamının tam orta noktası olarak görmektedir. Kırk beşten önce başlayan bir devre ama öte yandan kırk beşinden sonra da devam etmesi ümit edilen bir devre bulunmaktadır. Fakat kırk beşinden sonraki devre onun için kaygılı/ korkulu bir devredir. Her şey daha açık ve nettir zira ömrünü hesapsızca harcamanın yanlışlığının farkına varılmıştır. Çünkü elde kalan günlerin sayısı az çok bellidir.¹⁹⁶ Tüm bu argümanlar

187 Ökten, *Ölüm Kitabı*, 2.

188 Karay, *Memleket Yazıları-11- İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, 46, 317; Karay, *Memleket Yazıları-16- Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 434; Karay, *Çete*, 149; Karay, *Gurbet Hikâyeleri- Yeraltında Dünya Var* (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2017), 122, 276; Karay, *Yüzen Bahçe*, 35; Karay, *Bir İçim Su*, 89; Karay, *Memleket Yazıları-2- Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu'da*, 93, 102; Karay, *Guguklu Saat*, 97; Karay, *Memleket Yazıları-1- Hep İstanbul*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2014), 339; Karay, *2000 Yılın Sevgilisi*, 119; Karay, *Anahtar*, 160; Karay, *Memleket Yazıları-17- Sulhte Cimri Harpte Müsrif*, haz. Tuncay Birkan (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2017), 359; Karay, *Nilgün*, 73, 166, 688; Karay, *Memleket Hikâyeleri*, 120.

189 Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, 131, 134. Ayrıca bkz. Karay, *Makyajlı Kadın*, 50; Karay, *Memleket Yazıları-1- Hep İstanbul*, 189; Karay, *Nilgün*, 542.

190 Karay, *Memleket Yazıları-16- Taklitten Âdete Gündelik Hayat*, 285; Karay, *Kirpinin Dedikleri* (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2009), 63; Karay, *Kadınlar Tekkesi* (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2009), 697.

191 Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, 8, 40; Karay, *Memleket Yazıları-6- Doğuştan Kadıncıl*, 170; Karay, *Memleket Yazıları-5- Pek İyi Hatırlarım*, 562; Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 11, 49; Karay, *Memleket Yazıları-1- Hep İstanbul*, 237.

192 Karay, *Memleket Yazıları-11- İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*, 445. Ayrıca bkz. Refik Halid Karay'ın tüm eserleri.

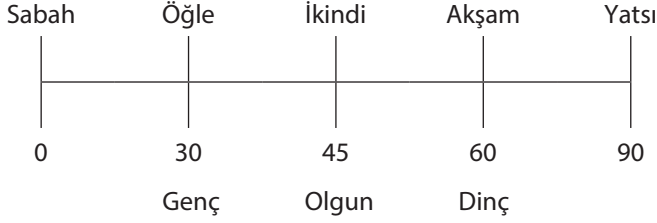
193 Karay, *Memleket Yazıları-6- Doğuştan Kadıncıl*, 170-171.

194 Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, 67; Karay, *Yezidin Kızı* (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2017), 104; Karay, *Dişi Örümcük*, 60; Karay, *Guguklu Saat*, 183; Karay, *Yerini Seven Fidan* (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2009), 244.

195 Karay, *Memleket Yazıları-11- İnsanlık Haller Huy Arabeskleri*, 382-383.

196 Karay, *Memleket Yazıları-3- Edebiyatı Öldüren Rejim*, 463.

doğrultusunda bir skala çizilecek olursa, Refik Halid'in ikindi, sonbahar ve kırk beş yaş imlerinin anlamı daha net bir şekilde ortaya konulabilir:

Bu skalaya göre kırk beş yaş ömrün,¹⁹⁷ ikindi vakti ise gündelik zaman diliminin dönüm noktasıdır. Kırk beş yaşına giren insan ölüme evrilen yaşamının ilk basamağındadır ve onun için artık vakit, ikindi vakti; mevsimlerden ise sonbahardır.

Skaladaki diğer yaşlar da Refik Halid Karay'ın eserlerinde vurguladığı yaşlardır. Örneğin onun altmış yaşına yüklediği anlam önemlidir çünkü altmış yaş insanın zinde olduğu bir yaştır ve insan bu yaşta ihtiyar sayılmaz. Fakat manevi açıdan yorucudur. Bunun nedeni ölümün altmış yaşına gelenlere sürpriz olmamasıdır. İnsan altmışında bu kaygı/ korkuyu taşır ama bu yaş atlatılıp yetmiş beşe girilince ölüm biraz daha uzaklaşır.¹⁹⁸ Doksan yaşına gelip de hala dinç bir şekilde hayatta olmak ise onun için hayret vericidir.¹⁹⁹

Sonuç olarak Refik Halid Karay da evrensel olan ölüm kaygısı/ korkusunu²⁰⁰ taşımaktadır denilebilir ve bu kaygı/ korkuyu eserlerinde hem açık hem de örtük bir şekilde yansıttığı görülmektedir. Çünkü onun için: "Ölüm sonsuz bir renksizliktir, renksizlik ve renk azlığı ise korkunçtur."²⁰¹

SONUÇ

Toplumun yaşamına yön veren olgulardan biri de dindir ve toplumsal değişimler ve bunun getirisi olan anomik durumlarda da özelde bireyler genelde ise toplumların sığındığı bir şemsiye, sağlam bir kale konumundadır. Dolayısıyla, din, teolojik dönemin kapandığını ve bilimin hâkim olduğu evreye geçildiğini iddia eden lineer bir bakış açısıyla düşünen pozitivist anlayışın aksine, varlığını sürdürmekte ve sosyal yaşamla diyalektik bir ilişki halindedir. İşte bu sebeple

197 Karay, *Memleket Yazıları-9, Türkçenin Tadı ve Âhengi*, 507.

198 Karay, *Bu, Bizim Hayatımız*, 234.

199 Karay, *Dört Yapraklı Yonca* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2009), 65.

200 Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 159.

201 Karay, *Yezidin Kızı*, 83.

çalışmamız, kendi döneminde olduğu kadar günümüzde de toplumun ilgiyle takip ettiği bir yazar olma vasfını kazanan Refik Halid Karay'ın din olgusuna bakış açısını sosyolojik bir perspektifle ortaya koymaya çalışmıştır.

Refik Halid'in, insanın irrasyonel boyutunu paranteze alarak rasyonel boyutunu ön plana çıkardığı bu sebeple de halk dindarlığına karşı eleştirel bir perspektifle yaklaştığı görülmüştür. Modernizm karşısında ne toptan kabul ne de toptan red şeklinde bir duruş sergileyen Refik Halid'in, güzel olanı toplumda uygulamak istediği öte yandan da topluma zarar veren uygulamaların terk edilmesinden yana görüş bildirdiği görülmüştür. Örneğin, hayır işleri toplumda yaygınlaştırılmalıdır ve bu konuda Refik Halid'in sorumluluğu kadınlara yüklediği aşikardır. Bununla birlikte yazar kaybolan ahlaki değerlerden oldukça şikâyetçidir. *Gemeinschaft*'tan *Gesellschaft*'a geçilen bir dönemde merhamet, adalet ve dürüstlük gibi ahlaki değerlerden de uzaklaşıldığını ifade eden Refik Halid, bu durumun nedenlerini sorgulamaktadır. Kendi kültürel kodlarımızda bu gibi değerleri barındırdığımızı belirten Refik Halid Karay aileye ve okulda verilen eğitime bireylere bu değerleri yeniden kazandırma misyonu yüklediği görülmüştür.

Sürgün tecrübesi dolayısıyla milli duyguları yüksek olan yazarın memleketine duyduğu özlem eserlerine yansımakla birlikte memleketinden uzakta ölme kaygısı/ korkusu yaşadığı da aşikârdır. Bu sebeple hayatı daha çok milli ve dini duygularla yorumladığı da söylenilebilir.

Refik Halid Karay'ın ölüm kaygısı/ korkusu eserlerinde hem açık hem de örtük bir şekilde yer almaktadır. Onun ölüme yüklediği anlam ayrılık, hiç olma, güzelliğin yitimi ve kaderdir. Bu sebeple ölümsüzlüğü yakalama arzusunu da taşıdığı söylenilebilir. Çünkü koleksiyon yapma, sanatla uğraşma gibi eylemler ölümsüzlüğü yakalama çabasının göstergeleridir adeta. Refik Halid Karay'ın ölüm kaygısı/ korkusunu eserlerine yansıttığı örtük sembolizmalar ise ikindi, sonbahar ve kırk beş yaş vurgusudur. Onun için ölüm kaçınılmaz bir sondur; fakat ahirete inanmak da bu sonun en büyük tesellisidir.

Yazar ile okur arasında her zaman tarihsel bir mesafe olduğu aşikârdır. Bu bağlamda Refik Halid Karay'ın realist bir yazar olduğunun ve olanı aynı şekilde eserlerine yansıttığının bilincinde olmak onun din olgusuna bakış açısını anlamak adına oldukça önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Şerif. *Refik Halit Karay*. Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Ataman, Kemal. *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din*. Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014.
- Bauman, Zygmunt. *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*. 2. Baskı, çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Bauman, Zygmunt. *Modernlik ve Müphemlik*. 3. Baskı, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.

- Berger, L. Peter. *The Sacred Canopy: Elements of A Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor Books, Doubleday, 1967.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. 25. Baskı, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Bilen, Osman. *Çağdaş Yorumbilim Kuramları, Felsefi ve Eleştirel Hermeneutik*. haz. Taşkın Takış, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016.
- Bilgin, Vejdi. *Bizi Kuşatan Toplum*. 6. Baskı, Emin Yayınları, Bursa, 2015.
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Standford, California: Standford University Press, 1991.
- . *The Consequences of Modernity*. Cabridge: Polity Press, 1990.
- Güleç, Melda Medine. *Sosyolojik Açından Türk Halk Dindarlığı*. Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.
- Heidegger, Martin. *Being and Time: A Translation of Sein und Seit*. Çev. Joan Stambaugh. Albany: State University of New York Press, 1996.
- Homeros. *İlyada*. 7. Baskı, çev. Azra Erhat- A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Karay, Refik Halid. *Ayın On Dördü*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Ay Peşinde*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Bir Avuç Saçma*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Bir İçim Su*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Bir Ömür Boyunca*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Bu, Bizim Hayatımız*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Çete*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid *Deli*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Dişi Örümcek*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Dört Yapraklı Yonca*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Guguklu Saat*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *2000 Yılın Sevgilisi*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Kadınlar Tekkesi*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid, *Kirpinin Dedikleri*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Makyajlı Kadın*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Tanrı'ya Şikâyet*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Yerini Seven Fidan*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Yüzen Bahçe*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Aydede 1948*. haz. Mustafa Apaydın, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2013.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-1-, Hep İstanbul*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2014.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-2-, Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu'da*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2014.

- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-3-, Edebiyatı Öldüren Rejim*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2014.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-5-, Pek İyi Hatırlarım*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2014.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-6-, Doğuştan Kadıncıl*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2014.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-7-, Bu Gazeteciler*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2014.
- Karay, Refik Halid. *Aydede 1949*. haz. Mustafa Apaydın, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2014.
- Karay, Refik Halid. *Bugünün Saraylısı*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2014.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-4-, Mutfak Zevkinin Son Günleri*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-8-, Ağaç ve Ahlâk*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-9-, Türkçenin Tadı ve Âhengi*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-10-, Bir Denizden Bir Denize*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-11-, İnsanlık Halleri Huy Arabeskleri*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karay, Refik Halid. *Anahtar*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karay, Refik Halid. *Aydede 1922*. haz. Mustafa Apaydın, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karay, Refik Halid. *Minelbab İlelmihrab*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-12-, Karga Bana Dedi ki: Mizah Yazıları*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2016.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-13-, Güzel Sanat Suçları*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2016.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-14-, Cihangir Dalkavuğu Tarih*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2016.
- Karay, Refik Halid. *Nilgün*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2016.
- Karay, Refik Halid. *Sürgün*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2016.
- Karay, Refik Halid. *Üç Nesil Üç Hayat*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2016.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-15-, Elli Yıl Önceki*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2017.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-16-, Taklitten Âdete Gündelik Hayat*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2017.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-17-, Sulhte Cimri Harpte Müsrif*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2017.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Yazıları-18-, Atatürk'e Eğilen Bir Sürgün*. haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2017.

- Karay, Refik Halid. *Ago Paşa'nın Hatıratı*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2017.
- Karay, Refik Halid. *Gurbet Hikâyeleri-Yeraltında Dünya Var*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2017.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Hikâyeleri*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2017.
- Karay, Refik Halid. *Yezidin Kızı*. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2017.
- Köse, Ali-Ayten, Ali. *Popüler Dindarlık Türbeler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma*. 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018.
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. 11. Baskı, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Okutan, B. Banu. *Popüler Kültür Din ve Kadın*. Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Ökten, Kaan H. *Ölüm Kitabı*. 2. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2016.
- Spinoza, Benedictus. *Etika*. 6. Baskı, çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi, Ankara, 2016.
- Tönnies, Ferdinand. "Gemeinschaft ve Gesellschaft," *Şehir ve Cemiyet*. haz. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. 2. Baskı, çev. Milay Köktürk, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2013.

